

Suzana Miljan

FAMILIARITAS I KLIJENTELSKI SUSTAV UNUTAR
PLEMIČKOG DRUŠTVA ZAGREBAČKE ŽUPANIJE ZA
VRIJEME VLADAVINE ŽIGMUNDA LUKSEMBURŠKOG
(1387.-1437.)*

Suzana Miljan
Odsjek za povijesne znanosti
ZPDZ HAZU
Zagreb

UDK 929.73(497.5-3)"13/14"
316.343-058.12(497.5-3Slavonija)"1387/1437"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15.6.2015.
Prihvaćeno: 14.10.2015.

U radu se obrađuje utjecaj pripadnosti velikaškim družinama na društveni položaj pripadnika srednjeg i nižeg plemstva i njihovih obitelji. Pri tome oni nisu gubili svoj plemićki status niti druge vrste plemićkih sloboda koje su inače uživali, što je moglo dovoditi do sukoba s njima nadređenim velikašima. Naglasak je stavljen na utjecaj teritorijalnog faktora kao odlučujućeg za sklapanje klijentelskog odnosa. Ti će problemi biti promatrani na primjerima velikaških obitelji Zagrebačke županije za vladavine Žigmunda Luksemburškog.

Ključne riječi: plemstvo, srednji vijek, *familiaritas*, srednjovjekovna Slavonija

U svojem djelu o društvenim odnosima u srednjovjekovnoj Engleskoj u razdoblju "nezakonitog feudalizma" (*bastard feudalism*), od polovice 14. do polovice 17. stoljeća, Michael Hicks naglasio je da je središte povezanosti plemićkog svijeta bilo velikaško kućanstvo. Ono se sastojalo od gospodara, njegove obitelji te slugu i službenika koji su ondje boravili, spavali, objedovali i živjeli. Neki su to radili na stalnoj, a drugi na privremenoj osnovi. Razni službenici nisu bili jednakog ranga, pa su neki provodili više ili manje vremena sa svojim gospodarom, ovisno o dužnostima koje su unutar kućanstva imali. Razmatrajući položaj službenika, Hicks je podijelio službenike i savjetnike na imanjima u nekoliko kategorija; neki su se bavili poslovima oko imanja; neki su tvorili središnju administraciju gospodareva dvora; neki su bili angažirani u domaćinstvu; neki su bili pravni savjetnici. Naravno, u svakome tre-

* Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Izvori, priručnici i studije za hrvatsku povijest od srednjeg vijeka do dugog 19. stoljeća* (6547).

nutku gospodar je mogao od svakoga svojeg podanika zatražiti bilo koju uslugu.¹ Iako je geografska udaljenost prilična, najveće sličnosti pri istraživanju ugarskog, odnosno slavonskog i hrvatskog plemstva mogu se u razvoju društvenih struktura pronaći na području srednjovjekovne Engleske, kako je to već istaknuo Martyn Rady u svome djelu o plemstvu Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva.²

Klijentelski sustav, službenici i sustav familijara, bili su potrebni magnatima kao ljudski potencijal na koji bi se oslanjali prilikom upravljanja svojim posjedima i obavljanja političkih, vojnih i upravno-sudskih funkcija koje su obnašali na državnoj razini. Sustav se zasnivao na tome da niži plemići ulaze u službu velikaša, koji su ih za usluge nagrađivali izravnom plaćom i raznim oblicima zaštite i potpore. Pripadnost družinama utjecala je na društveni uspon pripadnika srednjeg i nižeg plemstva i njihovih obitelji. Postavlja se pitanje je li teritorijalni faktor bio odlučujući za sklapanje klijentelskog odnosa s magnatima županije, ili su oni isto tako stupali u službu drugih velikaša Kraljevstva te može li se vidjeti neki uzorak u takvu ponašanje. Pri tome se pojavljuje i ideja o razvijenosti mreže familijara Zagrebačke županije jer, teoretski i praktično, dobrostojeći familijari su imali svoje familijare na nižoj razini. Odnos je mogao biti izgrađen na trajnoj i/ili privremenoj bazi. Prezentirat će se i slučajevi pojednaca koji su istovremeno imali više gospodara na području županije.³ Istraživanja za područja srednjovjekovne Engleske i Ugarske, kako je komentirao Martyn Rady, otkrila su i važnost uspona pomoću crkvene hijerarhije.⁴ U ovom se slučaju to odnosi na pripadnike laičke upravljačke strukture Zagrebačkog biskupa, s time da u Žigmundovom razdoblju to podrazumijeva odnos s biskupom Eberhardom, odnosno plemićkom obitelji Alben kojoj je pripadao, te vranskim priorom Albertom od Nagymihalya.

Velikaška klijentela bila je hijerarhijski organizirana, a njen gornji sloj činile su osobe koje se u izvorima spominje pod nazivom *familiares* (od osamdesetih godina 14. st. nadalje). U izvorima se pripadnici te skupine ranije spominju pod nekoli-

¹ Michael Hicks, *Bastard Feudalism*, London – New York 1995., str. 43-68.

² Martyn C. Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London 2000.

³ Što se tiče velikaških obitelji Zagrebačke županije, pitanjem njihovim službenika bavila sam se u nekoliko radova. Usp. rad o knezovima Zrinskim: Damir Karbić – Suzana Miljan, Knezovi Zrinski u 14. i 15. stoljeću između starog i novog teritorijalnog identiteta, u: *Susreti dviju kultura. Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*, ur. Sándor Bene, Zoran Ladić i Gábor Hausner, Zagreb 2012., str. 15-43, ovdje str. 24-36; službenike grofova Celjskih obradila sam u radovima: Nijemci u Turopolju u kasnom srednjem vijeku, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice. DG Jahrbuch*, sv. 18, Osijek 2011., str. 29-50; Grofovi Celjski, njihovi službenici njemačkog porijekla i Zagorsko kneštvo (*comitatus Zagoriensis*) krajem srednjeg vijeka (1397.-1456.), *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice. DG Jahrbuch*, sv. 19, Osijek 2012., str. 97-117; Obitelj Celjski i Nijemci, službenici njihovih utvrda u Zagrebačkoj i Križevačkoj županiji u kasnom srednjem vijeku (1385.-1456.), *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice. DG Jahrbuch*, sv. 20, Osijek 2013., str. 11-22.

⁴ Rady, *Nobility, Land and Service*, str. 110-131. O pitanjima familijara pisao je i János M. Bak, *Una eademque nobilitas? Domini i familiares među srednjovjekovnim plemstvom Kraljevine Ugarske*, u: *Izabrane teme iz hrvatske povijesti*, ur. Suzana Miljan – Marko Jerković, Biblioteka Dies historiae, knj. 2, Zagreb 2007., str. 85-96.

ko naziva: *servientes* (naziv karakterističan za 13. i prvu polovicu 14. st.), *famuli* (oko sredine 14. st.) i *familiares* (od osamdesetih godina 14. st. nadalje). Pri tome je u terminološkom razvoju vidljiv otklon od naglaska na službu prema naglasku na članstvo u velikaševoj družini (*familia*).⁵ Od ostalih latinskih termina, u mojim izvorima spominje se i *cliens*. Pod njim su se nalazili i ne-plemići, odnosno kmetovi i seljaci na posjedima (*homines, iobagiones, populi*), koji su obično sudjelovali u aktivnostima svojih zapovjednika. Svi ti termini odnose se na pojedince koji su zajedno sačinjavali grupu s trajnim karakterom, unatoč činjenici da su pojedinci te skupine mogli prelaziti drugim gospodarima, barem u teoriji. Stoga sam razradila nekoliko kategorija u koje sam razvrstala službenike magnata Zagrebačke županije. Nasuprot njima, u razmatranje sam uključila i osobe koje su s velikim posjednicima Zagrebačke županije održavale samo blaži oblik bliskosti i povezanosti, a koje se spominju prilikom istraga određenih slučajeva, a kriju se pod terminima *homines regii* odnosno *banales*, ili poslanika županije (*homo comitis Zagrabiensis*).

Pogledamo li izvore za plemićko društvo Zagrebačke županije, vidljivo je da su familijari mogli obnašati funkcije u rasponu od kaštelana do službenika, sudaca i drugih položaja (koji se skrivaju pod latinskim terminima *castellanus, officialis, villici, iudices*). Jedini spomen hrvatskih termina za neke od službenika vidimo u slučaju knezova Krčkih, odnosno Frankopana, budući da su oni njegovali tradiciju glagoljske pismenosti, pa su stoga ostale sačuvane isprave iz tridesetih godina 15. stoljeća koje pokazuju da se pod hrvatskim terminom *graščak* skriva kaštelan (u ovome slučaju tvrdog grada Ozlja).

Kaštelani, njihovi zamjenici i kapetani

U prvoj kategoriji familijara nalaze se kaštelani i oficijali utvrda u vlasništvu magnata. Kako će se vidjeti, nalazimo ih spomenute samo u slučajevima kada vlasnici tih utvrda nisu imali svoje sjedište u njima (iznimka je slučaj kada se spominje kaštelan Susedgrada), već su svoja dvorna mjesta imali u drugim tvrđavama na području županije, ili drugdje u Kraljevstvu. Obitelj Töttös također je svojevrсна iznimka, budući da se oni nazivaju od Bátormonostora i od Blinje, s time da su utvrdu prije imali u Blinji nego u Bátormonostoru.⁶ Njihov se kaštelan spominje tek kada je vlasnik bio po službenoj dužnosti odsutan iz Blinje, a netko se morao brinuti za posjed i majku udovicu. Općenito, ponekad se kaštelani spominju uz naznačeno ime, a ponekad samo kao kaštelani (ili vicekaštelani). U pravilu je bio namješten samo jedan kaštelan

⁵ O razvoju klijentelskog sustava i posebice terminologije za službenike u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu tijekom 14. stoljeća vidi: Damir Karbić, "Familiares of the Šubići". Neapolitan Influence on the Origin of the Institution of *Familiaritas* in the Medieval Hungary, u: *La noblesse dans les territoires Angevins à la fin du Moyen Âge*, ur. Noël Coulet – Jean-Michel Matz, Rome 2000., str. 131-147 (posebice str. 134-139).

⁶ Vidi: Pál Engel, *Középkori magyar genealógia / Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, PC CD-ROM, Budapest 2001., *sub vocibus*: Bátormonostor (Bodrog m.) i Blinja (Kakasvár) (Zágráb m., ma HO.).

po utvrdi, iako se ponekad javljaju i po dvojica – kao što je to bilo u slučaju Stupnika Rudolfa Albena s nekim Fabijanom i Mihovilom od Lomnice,⁷ ili Albenovog Medvedgrada s Ivanom, sinom Andrije od Draganića, i Matijom, sinom Jakova,⁸ pa čak i trojica – kao u slučaju Benedikta Velikog, Fabijana Totarića i literata Nikole, kaštela-na Kostajnice oko 1429. Ladislava Totha.⁹ Iznimku predstavlja i kaštelan Ozlja, Jurman od Gorice, za kojeg znamo da je 1417. službu obavljao točno 11 godina te da je ujedno bio i kaštelan kada je tvrdi grad prešao u ruke kneginje Frankopan, Doroteje Gorjanske.¹⁰ Kašteleni se u izvorima uglavnom spominju u vezi pravnih poslova ili nasilja, koja su činili nad familijarima ili kmetovima drugih magnata ili plemića.

Kašteleni su imali administrativnu i vojnu vlast nad uvrdom svoga gospodara. Upravna se funkcija može vidjeti primjerice u ispravama koje izdaju podanicima svojih gospodara. Tako vidimo da je Matija Dminić, kaštelan Ozlja, podijelio povlastice u vezi nekih prava kmetovima utvrde 1433. godine. Potom je taj privilegij potvrdio i sam Bartol Frankopan.¹¹ Nešto kasnije, 1437., drugi kaštelan Ozlja, Petar Budislavić, naredio je da se reambulira žirište za kmetove u Markovu Polju.¹²

Pravno je svoga gospodara zastupao Venceslav, sin Stjepana od Bykyja, koji je bio *castellanus de Byztricha* te je nastupao *in personis magistrorum Iohannis et Stephani filiorum magistri Nicolai filii Iohannis dicti Chuz condam bani de Ludbreg* pred Zagrebačkim kaptolom kada je u prosincu 1387. išao za svoje gospodare prepisati ispravu kralja Ludovika o utvrdama Ludbregu i Bistrici, kao i pripadajućim posjedima.¹³ I Jurman od Gorice, kaštelan Ozlja knezova Krčkih, išao je 1417. pred Zagrebački kaptol prepisati ispravu koja se tiče darovanja Ozlja, točnije darovanja koje je Nikola Krčki učinio svojoj supruzi kneginji Doroteji (Gorjanski).¹⁴ Na isti način i Nikola, kaštelan Susjedgrada, zastupa svog gospodara Ladislava Totha u nekim pravnim poslovima.¹⁵

⁷ Emilij Laszowski, *Monumenta historica nobilis communitatis Turopolje olim "Campus Zagradiensis" dictae* (dalje: MHNC), 4 sv., Zagreb 1904.-1908., sv. 3, Dodaci, dok. 5, str. 540-541.

⁸ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Diplomata latina (dalje: AHZU, D-), fasc. IX, no. 36 (MNL OL, DF 231061).

⁹ Ernő Kammerer et al., *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő* (dalje: Zichy), sv. 6-12, Budapest 1894.-1931., sv. 8, dok. 216, str. 329-330.

¹⁰ Mile Magdić, Petnaest izprava, koje se čuvaju u arhivu senjskog kaptola, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, sv. 3, Zagreb 1901., dok. 2, str. 203-205.

¹¹ Stjepan Ivšić – Josip Bratulić, *Acta Croatica. Hrvatski spomenici*, Zagreb 2015. (u tisku), dok. 32 (Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Neoregistrata acta (dalje: NRA), fasc. 1650, no. 3; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (dalje: MNL OL), Diplomatikai Levéltár (dalje: DL) 34340).

¹² Đuro Šurmin, *Hrvatski spomenici. Acta Croatica, Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, sv. 6, Zagreb 1898., dok. 76, str. 140-141.

¹³ MNL OL, DL 101697.

¹⁴ Magdić, Petnaest izprava, dok. 2, str. 203-205.

¹⁵ Nadbiskupski i kaptolski arhiv u Zagrebu, Archivum capituli Zagradiensis (dalje: NAZ, KAZ), Acta loci credibilis (dalje: ALC), ser. II, no. 51 (MNL OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (dalje: DF), no. 255698).

Kaštelani su obavljali i druge pravne poslove. Tako vidimo da je kaštelan Gradeca, Ivan sin Petőa od Loztoamera, bio 1398. arbitar prilikom nagodbe između Stjepana Babonića i Pavla Zrinskog oko daća na posjedima Banja i Dvor.¹⁶ Zanimljiv nam slučaj dolazi iz 1425., kada kaštelani Medvedgrada, Ivan, sin Andrije od Draganića, i Matija, sin Jakova, podržavaju zahtjev da se familijari Ladislava Totha puste iz zatvora iz Zagrebačkog Gradeca.¹⁷ Kao svjedok prilikom tuđeg spora, između Pribića i Draganića 1417., spominje se Jurman od Gorice, kaštelan Ozlja Nikole Krčkog,¹⁸ a u onom između ljudi Töttösa i Totha 1436., spominje se tako kaštelan Gradeca knezova Blagajskih, Toma, sin Mihovila *de Hollohaza*.¹⁹ Pomirenju između kaštelana Komogovine i Kostajnice Ladislava Totha i njihovih ljudi te onih Ladislava Töttösa, kao posrednici posvjedočili su 1429. kaštelani Hrastovice (tada u rukama zagrebačkog biskupa) literat Valentin i Stjepan, sin Farkaša.²⁰

Najčešći su spomeni kaštelana prilikom opisivanja nasilja u parnicama koje su se vodile među pripadnicima plemićkih i magnatskih obitelji županije. Tako se u već spomenutom sporu između Stjepana Babonića i Pavla Zrinskog spominje Petar zvan Lees, sin Andrije, koji je 1388. obnašao funkciju kaštelana Brubna (Brumena), a koji je navodno tada opljačkao trgovce koji su bili seljaci-kmetovi Pavla Zrinskog te im oteo neke kože i slične stvari.²¹ U sukobima nisu spominjani samo kaštelani i familijari Babonića i Zrinskih, budući da imamo detaljne opise šteta i nasilja koje su međusobno nanosili i familijari drugih gospodara prema nalogima, ili zajedno s kaštelanima pojedinih utvrda. Neimenovani kaštelani Ozlja, u službi Nikole Krčkog, vodili su napad na plemiće Pribiće koje su otjerali s njihovih posjeda tijekom 1422. godine.²² Kaštelani Kostajnice Ladislava Totha Susedgradskog spominju se u više navrata prilikom raznih nasilja koja su počinili.²³ Iz 1420. saznajemo da su Benedikt Veliki, Fabijan Totarić i Nikola literat, sa svojim ljudima svukli neke žene i pljačkali po kućama u selu Ort 1420. godine.²⁴ Nešto kasnije, isti Benedikt, zajedno s Miklinom i Pavlom, kaštelanima Kostajnice, predvodili su napade na Blinju Ladislava Töttösa i

¹⁶ Tadija Smičiklas et al., *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje: CD), 18 sv., Zagreb 1904.-1990., sv. 18, dok. 259, str. 374.

¹⁷ AHAZU, D-IX-36 (MNL OL, DF 231061); Elemér Mályusz et al., *Zsigmondkori oklevéltár* (dalje: ZsO), sv. 1-12, Budapest 1951.-2013., sv. 12, reg. 888.

¹⁸ MNL OL, DL 33317; ZsO 6, reg. 1003.

¹⁹ Zichy 8, dok. 405, str. 587-590.

²⁰ Zichy 8, dok. 258, str. 379-380.

²¹ CD 18, dok. 176, str. 273-275.

²² Usp. HDA, *Documenta mediaevalia varia* (dalje: DMV), no. 186 (MNL OL, DF 218680).

²³ Iako se ne spominju poimence, znamo da je u Kostajnici bilo više kaštelana u sporu koji su 1423.-1424. imali s Ladislavom Töttösem, tj. zahvaljujući nasiljima koja su počinili nad njegovim ljudima i posjedima. Tako znamo da ih je Toth poslao 1423. na posjed Grenje koji su opustošili te opljačkali ljude i zarobili ih. Potom su napali posjed Pasonje gdje su oteli 200 svinja i zarobili nekoliko ljudi. Potom su ponovno napali Pasonje, ali i Otok, gdje su oteli sve ovce od kmetova Ladislava Töttösa (Zichy 8, dok. 113, str. 171-172).

²⁴ Zichy 12, dok. 106, str. 129-131.

braće 1427. godine, a krali su i svinje te volove na posjedu Pasonje.²⁵ I stanoviti Fabijan i Mihovil od Lomnice kao kaštelani Stupnika Rudolfa Albena vodili su 1434. napad na Nikolu od Gepewa i njegove ljude u Odri, uz posebnu zapovijed svojeg gospodara.²⁶ Možda je najnasilniji zločin nekog kaštelana bio onaj Nikole zvanog Heer koji je bio kaštelan Želina Ivana, sina pokojnog Nikole Sécsija. On je okupirao posjede Zagrebačkog Gradeca u Petrovini i Hrašću te potom u utvrđi utamničio čak 12 građana.²⁷

Pored toga što su izazivali probleme s familijarima i kaštelanima drugih gospodara, kaštelani su imali problema i sa vlastitim ljudstvom. Tako znamo da je Demetrije, kaštelan Blinje imao probleme sa seljacima iz sela Rasohateka, jer su se oni 1430. žalili njihovom i njegovom gospodaru, Ladislavu, sinu Ladislava Töttösa, da im pokušava naplatiti neko vino koje je bio izgubio, što nije bila njihova krivnja.²⁸ Ozbiljnije su probleme uzrokovali kaštelani Kostajnice i Komogovine Ladislava Totha Susegradskog, Andrija Marešević, kaštelan Komogovine i dvojica kaštelana Kostajnice, Miklin i literat Pavao, sin Nikole zvanog Tatar, koji su 1429. izdali ispravu kojom potvrđuju da se mire s ljudima i kmetovima (*homines et iobagiones*) svoga gospodara Ladislava Totha na području Kostajnice i Komogovine, kao i sa stanovnicima i kmetovima na posjedima Ladislava Töttösa. Ujedno su se obvezali popraviti štete koje su nanijeli u Blinji.²⁹

Plemići koji su držali funkcije kaštelana mogli su zahvaljujući službi pojedinom gospodaru profitirati dobivanjem posjeda, preseljenjem na teritorij županije iz drugog kraja ili društvenim usponom. Tako znamo da je kaštelan Medvedgrada braće Alben, Jakov, sin Jurja od Klokoča, posjedovao zalogom neki udio u posjedu u Dornjoj Lomnici.³⁰ Lomnica je kao dio Turopolja pripadala u interesnu sferu medvedgradskih gospodara, a općenito su službenici medvedgradskih gospodara, koji god oni bili, ondje dobivali posjede. Ambrozije, sin Jakova iz Nina obavljao je službu kaštelana Cetina 1409. za Bevenjude Okičke i Cetinske. Budući da je dolazio s područja relativno udaljenog od Zagrebačke županije, iz srednjovjekovne Hrvatske, odnosno s područja Nina koje je netom ranije prešlo u ruke Ladislava Napuljskog, i potom Mletačke Republike, trebao mu je neki posjed gdje bi se smjestio. Tako je Ambrozije kupio neku zemlju u Klokoču, što ne začuđuje jer je klokočko područje bilo okosnicom interesne sfere njegovih gospodara, a on je sam bio imigrant na područ-

²⁵ Zichy 8, dok. 216, str. 329-330.

²⁶ MHNC 3, Dodaci, dok. 5, str. 540-541.

²⁷ Ivan Krstitelj Tkalčić et al., *Povjesni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba. Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae* (dalje: MHCZ), sv. 1-19, Zagreb 1889.-1953., sv. 1, dok. 392, str. 373-374.

²⁸ Zichy 8, dok. 287, str. 413-414. Otprilike u isto vrijeme žalili su se seljaci i građani Blinje da ih kaštelan teško oporezuje. Iako se ne navodi poimence, zasigurno je riječ o spomenutom Demetriju, kaštelanu Blinje 1430. godine (Zichy 8, dok. 305).

²⁹ Zichy 8, dok. 258, str. 379-380.

³⁰ MHNC 1, dok. 183, str. 175-176.

ju Zagrebačke županije.³¹ Vrijedi napomenuti da su upravo Ambrozijevi gospodari, Bevenjudi, možda najpoznatiji slučaj preseljenja i integriranja radi službe magnatskoj obitelji. Oni su primjer uspona zahvaljujući službi na području srednjovjekovne Hrvatske. Naime, njihov rodonačelnik Benvenuto vršio je službu kneževog vikara na području Senja, a potom je njegov sin Toma, koji se također spominje kao senjski vikar i službenik knezova Krčkih, dolazi na područje Zagrebačke županije.³² Djelovanje obitelji povezano je uvijek uz knezove Krčke, a sam je Toma vikar Senja, u vrijeme dok je Ivan Krčki bio ban Slavonije, obnašao dužnost vicebana, što je nastavio u razdoblju *sedis vacantiae*, nakon banove smrti.

Što se vicekaštelana tiče, jedini njihov spomen za područje Zagrebačke županije imamo u slučaju tvrdih gradova Ozlja i Ribnika, tada u rukama Nikole Krčkog. Isto tako, nemamo spomena koji su ljudi obnašali te funkcije, jer se u ispravi iz 1411. spominje samo da Nikola Krčki naređuje svojim kaštelanima i vicekaštelanima u utvrdama Ozalj i Ribnik da ne ometaju kaptolske skupljače desetine.³³

Potrebno je spomenuti i kapetana Medvedgrada grofova Celjskih, Vilhelma Stamma, čija je aktivnost dobro poznata u historiografiji, jer izvori iz razdoblja njegovog kapetovanja (1437.-1439.) obiluju sporovima koje je imao sa stanovnicima Zagrebačkog Gradeca.³⁴

Oficijali

Rekonstrukcija strukture službenika zahtjeva da se ukratko osvrnem i na pitanje onih pojedinaca koji se skrivaju pod terminom *officialis*. Koliko je dosad moguće izvući neke zaključke, čini se da su oni povezani uz neke posjede, ili područje, ali rijetko baš uz utvrdnu prema kojoj njihovi gospodari nose svoj pridjevak. Jedini slučaj u kojem se spominju povezani uz neko veće područje je slučaj oficijala Rudolfa Albena gdje se oni navode terminom *officiales de ultra Zawam*, što je opet povezano uz činjenicu da su Albeni bili gospodari Medvedgrada, a termin "preko Save" odnosi se na turopoljsko područje, gdje su obitavali *iobagiones castris* za koje se smatralo, tijekom povijesti, da više ili manje duguju službu Zagrebačkoj utvrdi u ranijem, odnosno Medvedgradu u kasnijem razdoblju. Oficijali se najčešće ipak javljaju poimence budući da su povezani uz tužbe oko nasilja.³⁵ Ne nalazimo ipak oficijale svih plemi-

³¹ MNL OL, DL 33311; ZsO 2, reg. 7206.

³² O njihovoj djelatnosti na području Senja vidi u: Ozren Kosanović, Potknežin i vikar kao službenici knezova Krčkih u Senju (1271.-1469.), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i hrvatske znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 31, Zagreb 2013., str. 1-20.

³³ Ivan Krstitelj Tkalčić et al., *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije. Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis* (dalje: MHEZ), sv. 1-7, Zagreb 1873.-2005., sv. 5, dok. 281, str. 366-369.

³⁴ Za njegove raznolike aktivnosti vidi: Nada Klaić, *Zadnji knezi Celjski v deželah sv. Krone*, Celje 1991., str. 69-74; Nada Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Zagreb 1987., str. 128-139; Josip Adamček, *Medvedgradsko vlastelinstvo*, *Kaj*, Zagreb, 1984., str. 35-36; Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, 2 sv., Budapest 1996., str. 366.

³⁵ No, ima i spomena gdje se ne navode poimence, iako sudjeluju u raznim nasiljima. Tako, primjerice, *officiales* Bistrice Ivana, sina Nikole Čuza od Ludbrega, napali su kmetove plemića od Turilovca (moravečkog okruga) u Vražjem Lazu 1417. (ZsO 6, reg. 180; MNL OL, DL 43353).

čkih obitelji koje su imale razrađenu strukturu službenika, ali ih nalazimo mnoštvo u slučaju vranskog priora koji je pod svojom vlašću imao relativno veliko područje na sjeveroistočnoj granici županije (a koje je bilo daleko od njegovog sjedišta u Vrani te je trebalo upravljati tim posjedima). Uloga oficijala može se u tom slučaju protumačiti kao ona upravitelja imanja.

Dakle, budući da se većinom spominju u sporovima gdje se mobilizirao veći ljudski potencijal, nalazimo ih puno u sporovima koje su Töttösevi imali s Tothovima i drugim plemićima, a Albeni vodili ekspediciju protiv plemića od Gepewa, te vranskog priora. Od Töttösevih se oficijala u sporu iz 1399. spominju Emerik Gerdey koji je krenuo iz Blinje *more exercituancium cum vexilo* prilikom spora s opatom Topuskog oko posjeda Žrnovo (sukob se odvio oko Tjelova 1393.).³⁶ Ponovno se javlja i *officialis* Blinje, stanoviti Pavao, ali ovaj put kao žrtva, ne počinitelj zlodjela. Prilikom napada familijara Zrinskih na Blinju 1418. bio je ranjen.³⁷ U pljački kao počinitelji se spominju 1436. neki Demetrije (špan i kaštelan) te *officialis* Pavao Fodor. Oni su s ljudima i kmetovima iz Blinje napali Grdin, Menić i Selca, posjede Ladislava Totha Susedgradskog koji pripadaju njegovom tvrdom gradu Kostajnici.³⁸ I u slučaju Ladislava Totha Susedgradskog imamo slučaj da se spominje neki oficijal. Riječ je o Pavlu, sinu Zobkovića koji je s masom ljudi 1432. iz Stubice pljačkao kaptolski posjed u Kašini. On se javlja kao *officialis in Soospataka*.³⁹

Oficijali Rudolfa Albena spominju se prilikom ekspedicije 1434. koju su poduzeli protiv Nikole od Gepewa, koji je imao nekoliko posjeda na turopoljskom području te je stoga i prostorna distribucija ljudi bila takva da se spominju oficijali preko Save, odnosno oni iz Turopolja (predvodio ih je kaštelan Stupnika). Stanoviti Benedikt, Petar i Ugrin bili su oficijali Dubovca. Budući da se spominju samo svojim osobnim imenom, ne možemo rekonstruirati iz ostalih izvora tko su bili ti pojedinci. No, situacija je nešto drugačija za oficijale preko Save. Urbana i Marka te Pavla, sina Katka i Tomu Kopazića, nisam uspjela povezati s ikojim identificiranim plemićima turopoljskog područja, međutim, situacija je nešto drugačija u slučaju sljedeće četvorice. Stjepan, sin Petka je u Turopolju više puta obnašao dužnost zemaljskog župana te je bio plemić od Lukavca; Ivan Mali od Babče bio je pak župan Zagrebačkog polja. Njegov sin Petar je očito postao također oficijal Albena zbog obiteljske tradicije i povezanosti. Posljednji u nizu je Stjepan, koji se imenuje kao *nepos Georgii filii Lowrandi*. On je također ušao u klijentelski sustav zbog povezanosti s Đurđekom, sinom Loranda koji je bio također župan Zagrebačkog polja, a pripadao je plemićkoj obitelji iz Lužja.⁴⁰

U službi vranskog priora kao oficijali u Božjakovini 1421. bili su Jakov iz Prasnice,⁴¹ Stjepan od Sane te Andrija, sin Emerika zvanog Britva (Borotwa) od Vrbovca.⁴² Oni

³⁶ CD 18, dok. 313, str. 445-453.

³⁷ Zichy 6, dok. 345, str. 499-500.

³⁸ Zichy 8, dok. 405, str. 587-590.

³⁹ MHEZ 6, dok. 364, str. 354-355.

⁴⁰ MHNC 3, Dodaci, dok. 5, str. 540-541.

⁴¹ ZsO 8, reg. 67, MNL OL, DF 231000; ZsO 8, reg. 777.

⁴² ZsO 8, reg. 777.

su sudjelovali u nasiljima koja su se događala između plemića od Ladomerca i vranskog priora oko nekog mlina i posjeda na području Božjakovine. Što se njihovog porijekla tiče, nisu bili domicilni na području Zagrebačke županije. Potjecali su s područja Križevačke županije i Donje Slavonije, a u Božjakovinu su dospjeli upravo zbog službe prioru.

Upravna funkcija oficijala može se vidjeti u slučaju oficijala Hermana Celjskog i Jurja Cudara. Tako je *providus* Mikuš, sin Grudinića iz Kurilovca, *officialis de Trebin*, donio pred svog gospodara, tadašnjeg bana Hermana, na potvrdu ispravu za pavline u Kamenskom.⁴³ Sljedeći spomen je donekle jedinstven, budući da Cudari imaju na svome području oficijala upravo na svome posjedu Gradac, koji im je bio glavno sjedište na području Zagrebačke županije. Riječ je o magistru Ivanu, zvanom Vereš (mađ. Crven), koji se spominje već 1399. godine.⁴⁴ Uz Töttöse, to je ujedno jedini slučaj da uz kaštelana imamo spomen i oficijala uz utvrdu koja je glavno središte magnatske obitelji u županiji, što ne začuđuje budući da su i Cudari i Töttösi moćniji magnati na razini Kraljevstva koji su imali posjede na većem geografskom području te stoga i ne borave previše na pojedinim dijelovima svojih posjeda pa moraju imati razgranatu strukturu službenika koja će se brinuti oko funkcioniranja njihovih imanja.

Španovi i meštri konjušnika

Špan imanja imao je vjerojatno ekonomsku ulogu na posjedima. On se nalazi u izvorima pod terminom *comes* imanja. Imamo svega nekoliko zabilježenih pojedinaца koji su obnašali tu funkciju za obitelji Töttös od Blinje. Oko 1410. *comes* Blinje bio je Juraj, sin Stjepana, koji je sucu Četvrtkovca oteo vola,⁴⁵ a 1415. imamo potvrdu da špan vodi imanje kada se spominje da ga je pokojni Ladislav postavio za upravitelja Blinje. Tada je on pobrojio štete koje su na imanju Blinje nanijeli Petar Zrinski i njegovi ljudi. Dokument je inače zanimljiv jer donosi i razne podatke o upravljanju posjedom – od popisa daća, primanja i sličnog.⁴⁶ U kasnijem se razdoblju javljaju još trojica španova Blinje. Riječ je o stanovitom Demetriju, sinu Blaža *de Horesia* koji je bio spomenut 1429. kao oficijal Ladislava Töttösa i koji je nešto kasnije bio kaštelan Blinje, te o Petru iz Erdelja, koji je pak bio promijenio gospodara jer se ranije spominjao kao familijar Zrinskih te neki Valentin Rumi, koji je možda pripadao istoj plemićkoj obitelji.⁴⁷

Jedinstven primjer velikaškog imitiranja kraljevskog dvora vidimo u spomenu meštra konjušnika. Tako se stanoviti Mihovil javlja 1434. kao *magistar agazonum* Ru-

⁴³ Elemér Mályusz, *A Szlavoniai és Horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Orsz. levéltárban, Levéltári Közlemények*, sv. 8, Budapest 1930., str. 65-111, dok. 12, str. 72 (MNL OL, DL 35152). Vrijedi napomenuti da je Mikuš iz Kurilovca bio neplemić o čemu svjedoči termin *providus* kojim ga se naziva u dokumentu.

⁴⁴ CD 18, dok. 313, str. 445-453.

⁴⁵ Zichy 12, dok. 71, str. 86.

⁴⁶ Zichy 6, dok. 260, str. 388-392.

⁴⁷ Zichy 8, dok. 258, str. 379-380.

dolfa Albena.⁴⁸ Kod obitelji Celjski, kao komparativan primjer, može poslužiti činjenica da su na svome kneštvu u Zagorju imali kancelare; međutim, na području Zagrebačke županije nemamo takvih spomena.

Familijari

Gornji sloj službenika magnatskih obitelji činili su pojedinci koje nalazimo pod terminom *familiaris*, odnosno *familiares*. U terminu se označava pripadnost velikaševoj družini. Oni su obavljali razne funkcije, a uvjetuje ih trajna služba velikašima. Često se u izvorima Zagrebačke županije Žigmundovog razdoblja, zbog međusobnih velikaških sukoba, poimence javljaju familijari, ponekad kao počinitelji nasilja, a ponekad kao žrtve. U nekim je slučajevima, kako će biti pokazano dalje u tekstu, moguće rekonstruirati i sastav njihovih družina.

Na području šireg i užeg Pounja možemo pratiti sukobe između familijara nekoliko velikaških obitelji. Riječ je o obiteljima kneževa Zrinskih i Blagajskih, Töttösa od Blinje, te Tothovih i Lipovečkih. Prve tri obitelji su imale sjedište svojih posjeda na tome području, dok su potonji bili ondje zahvaljujući vlasništvu nad Kostajnicom i Komogovinom (koju su također susjedi željeli zadobiti).

Već od osamdesetih godina 14. stoljeća počinju problemi između familijara knezova Blagajskih i Zrinskih, točnije Stjepana, sina pok. Dujma Babonića, i Pavla, sina pok. Jurja Zrinskog. U opisima sukoba spominje se politički kontekst cijele priče (korištenje sukoba s Bosancima tijekom građanskog rata za sitne osobne koristi) te poimenično mnogi familijari jedne i druge strane (1384., 1389., 1390.), a spor je završio na sudu tek 1397. godine.⁴⁹ Naime, u nasilju nad ljudima i posjedima Pavla Zrinskog u selu Zarop sudjelovao je Babonićev familijar Benedikt, sin Vrenišića. Osim njega, u istoj kategoriji službenika (*familiares*) spominju se i Ivan (Rufus) od Sane i Pavao, sin Olepcića. Poimence se pak spominje nekoliko familijara kneza Pavla Zrinskog. Prvi je Vuk iz Lapca.⁵⁰ Njega su u selu Stregor opljačkali, a pritom drugog familijara (imenom Družnik) ubili. Nešto prije, spominje se i kako je u Gornjoj Stupnici familijar Pavla Zrinskog zvan Jakuš opljačkan te da je izgubio 19 ovaca. Što se službenika kneževa Blagajskih tiče, najvjerojatnije su ti pojedinci bili porijeklom s područja Donje Slavonije koje je bilo domicilno i Blagajskima. Familijari pak Zrinskog, kako se čini, djelomično su s područja njihovog prijašnjeg dominija, iz Hrvatske, budući

⁴⁸ MHNC 3, Dodaci, dok. 5, str. 540-541.

⁴⁹ CD 18, dok. 176, str. 273-275.

⁵⁰ Vuk iz Lapca, zabilježen je u vezi s dva slučaja iz razdoblja od 1381. do 1397. godine. Već sama dužina tog vremenskog razdoblja govori da se radilo o trajnoj službi. Zanimljivo je i da potječe iz Lapca, dakle s područja pod vlašću knezova Krbavskih. Na koji je način Vuk bio povezan s Pavlom nije poznato, ali je moguće da je u njegovu službu došao preko njegove prve žene koja je pripadala tom kneževskom rodu. U prvom slučaju u kojem se spominje, iz 1381. g., Vuk je protestirao protiv uvođenja u posjed plemića iz Brokunove Gore tijekom njihovog spora s Pavlom oko posjeda u rečenoj Brokunovoj Gori (CD 16, dok. 317, str. 400-411). Vidi u: D. Karbić – Miljan, Knezovi Zrinski, str. 25.

da je do Vukovog preseljenja iz Lapca na zrinsko područje došlo kao posljedica njegove službe kod Zrinskih. To ne čudi budući da su se ti događaji zbivali tijekom procesa prilagodbe kneževa Zrinskih na slavonsko okružje/slavonsku sredinu. U godini 1398. spominju se poimence nepoznati familijari Zrinskih koje su opljačkali Stjepan Babonić i njegovi familijari, također poimence nepoznati.⁵¹

Kao generički pojam spominju se familijari Ladislava Töttösa 1399. kada su kaštelani biskupa Eberharda iz Hrastovice počinili neka nasilja nad njima, predijalcima i kmetovima iz Blinje, kako je posvjedočio Požeški kaptol.⁵² U donjem dijelu Zagrebačke županije probleme su Töttösi imali sa Susedgradskim i Lipovečkim, u trenutku kada su oni držali u svojim rukama Kostajnicu i Komogovinu. Familijari Ladislava Töttösa, poimence poznati Dionizije i Stjepan, sinovi Jurja od Čremošnice i Pavao i Stjepan od Zarodfalve, su 1407. zajedno opljačkali Kostajnicu i Komogovinu, a štete su procijenjene na visokih 42.500 florena. Što se pak tiče familijara oštećenih, oni se spominju generičkim pojmom, osim Lukaša, kojemu su ukrali konja.⁵³ Isti Stjepan, sin Jurja od Čremošnice, pojavljuje se kao suoptuženik s Ladislavom Töttöseu u nasiljima između njegovog gospodara i Tothovih i Mučina Lipovečkog u vezi njihovih posjeda 1411. godine.⁵⁴ Očigledno je riječ o pojedincu koji je trajno bio u službi Töttösevih. Osim njega, u tome se razdoblju spominje Juraj, sin Stjepana od Čemernice, kao familijar Ladislava Töttösa koji je otuđio vola nekom kmetu Pavla Zrinskog i potom odbio podmiriti nastalu štetu.⁵⁵ Knezovi Zrinski sukobili su se s Tothovima oko istih posjeda, odnosno, oko uspostave ravnoteže snaga u Pounju. Jakov, sin Petra zvanog Henčić od Lubse i Petar, sin Nikole Aleksandrovog iz Brokunove Gore, iako se izričito ne spominju kao familijari Petra Zrinskog, napali su županijskog plemićkog suca i glasnika Ladislava Totha koji su pokušavali izvršiti neku istragu u kolovozu 1423. godine.⁵⁶ Ivan, zvan Prepošt, iz Mikčevca i Petar, zvan Erdelj, familijari i ljudi Petra Zrinskog, spominju se u slučaju iz kojeg saznajemo da su sudjelovali u sukobima s familijarima Ladislava, sina Nikole Totha, u Kostajnici 1424. godine.⁵⁷ Zanimljivo je da je plan familijara Zrinskih bio zarobiti Totha i osvojiti kaštel Želin, što ukazuje na činjenicu da sigurno nisu djelovali samoinicijativno te da su pod svojim zapovjedništvom morali imati prilično velike vojne snage.

Zanimljivo je ovdje istaknuti neprijateljski odnos Zrinskih i njihovih familijara prema posjedima i kaštelu Blinje koji se protezao kroz nekoliko desetljeća. Problemi su nastali već 1416. kada se spominju pustošenja koja su familijari Petra Zrinskog nanijeli raznim posjedima sinova pok. Ladislava Töttösa od Bätmonostora u sklopu

⁵¹ HDA, NRA, fasc. 320, no. 16; ZsO 1, reg. 5311.

⁵² CD 18, dok. 349, str. 501-502.

⁵³ Zichy 5, dok. 437, str. 515-518.

⁵⁴ Zichy 6, dok. 71, str. 97-98.

⁵⁵ Zichy 12, dok. 79, str. 91-94, datacija prema ZsO 3, reg. 1471.

⁵⁶ Zichy 8, dok. 107, str. 156-157.

⁵⁷ Zichy 8, dok. 108, str. 157-158. Vidi i: Marija Karbić – Damir Karbić, Kostajnica i njezini gospodari tijekom srednjeg vijeka, u: *Hrvatska Kostajnica 1240.-2000.*, ur. Marija Krupić, Hrvatska Kostajnica 2002., str. 55.

dugogodišnjih sukoba.⁵⁸ U tom sukobu kao jedno od Töttösevih mjesta se spominje i Blinja. Familijari se ne spominju poimence, ali iz konteksta priče vidimo da ih je moralo biti više te da su bili naoružani, a s njima je u sukobu osobno sudjelovao i knez Petar Zrinski.⁵⁹ Sukobi su se nastavili sve do početka dvadesetih godina 15. stoljeća kada je privremeno došlo do pomirenja te Petar Zrinski uzima u svoju zaštitu udovicu i djecu pokojnog Ladislava Töttösa.⁶⁰ Tom se prilikom ponovno spominju i familijari Petra Zrinskog budući da će oni sudjelovati u obrani posjeda Blinje ukoliko bude potrebno.

Novonastali dobri odnosi familijara Töttösevih i Zrinskih mogu se iščitati i iz tužbe koju su blinjski purgari uputili Ladislavu II. Töttösu oko 1430. godine. U tužbi je navedeno kako je Ladislavov kaštelan Blinje, Nikola, primio u kaštel jednog od familijara Petra Zrinskog, literata Grgura, nakon što je ovaj u trgovištu ranio dvojicu purgara i pokušao silovati stanovitu purgaricu.⁶¹ Kaštelan Nikola je, štoviše, izvrjedaao i delegaciju koja je došla tražiti pravdu pred njim.⁶² Sam naslov koji je Grgur imao unutar klijentele Zrinskih u dokumentu nažalost nije izričito naveden te se on navodi samo kao čovjek Petra Zrinskog, no činjenica da ga se oslovljava kao literata i da ga pred blinjskim purgarima brani sam kaštelan svjedoči da se radilo o pripadniku višeg sloja službenika Zrinskih. Zadnji spomen familijara kneza Petra Zrinskog ponovno je vezan uz obnovljene sukobe s obitelji Töttös, s time da se ovaj put naglašava da su u pustošenjima sudjelovali i familijari Petrovog sina Pavla. U studenom 1438. kneževi Petar i Pavao su s familijarima napali posjed Žrnovo u blizini već spomenute Blinje te ih je Ladislav Töttös tužio kralju Albertu.⁶³ Niti u ovom slučaju familijari nisu poimence zapisani. Navedeni sukobi nastavljeni su i u četrdesetim godinama 15. st., kada je Petar oteo konje familijarima Ladislava Töttösa zbog čega je ban Matko Talovac pokušao posredovati.⁶⁴

Petar Pozobčić iz Svinice spominje se u vezi sa Zrinskima i prije i poslije spomenutog događaja u Blinji. Petar je bio sin već spomenutog Pavla sina Jakova iz Đurđenića, prvog lokalnog plemića koji je nosio titulu familijara Zrinskih, a prezime Pozobčić izvedeno je iz imena njegovog pradjeda, Jakovljevog oca Pozobca.⁶⁵ Tako je već 1425. s bratom Blažem bio jedan od predloženih za banove ljude (*homines banales*) pri uvođenju Petra Zrinskog i sinova u posjede u Brokunovoj Gori i okolici.⁶⁶ U tom slučaju navodi se još uvijek kao Petar, sin Pavla iz Đurđenića, a 1438. prvi se put spominje s pridjevkom iz Svinice. Tada je bio predložen da kao banov čovjek uvede Petra

⁵⁸ ZsO 5, reg. 2206, str. 587-588.

⁵⁹ Zichy 6, dok. 345, str. 499-500.

⁶⁰ Zichy 8, dok. 5, str. 8-9.

⁶¹ Njezino nam ime nije poznato, ali je počinjalo s Kun (Kunigunda?).

⁶² Zichy 8, dok. 304, str. 439-441.

⁶³ Zichy 8, dok. 445, str. 645-646.

⁶⁴ Zichy 12, dok. 154, str. 196.

⁶⁵ CD 17, dok. 6, str. 6.

⁶⁶ HDA, NRA, fasc. 314, nr. 4; MNL OL, DL 33118.

Zrinskog i sinove Pavla, Jurja i Petra u posjede i udjele u posjedima koje su im založili plemići Bartol i Petar iz Brokunove Gore.⁶⁷

Na zapadnom području županije nasilni sukob u kojem su sudjelovali familijari vodili su Nikola Krčki i Ladislav Toth Susedgradski. Poimence se s naslovom familijara navodi samo Veselko kao familijar Totha, budući da su njega familijari druge strane, poimence nepoznati, ubili prilikom napada na Tothovo selo Prhovec.⁶⁸ Osim u tom sukobu, i familijari Totha, posebno poslani iz Stubice, a koji također nisu poimence poznati, pljačkali su kaptolski posjed u Kašini.⁶⁹

Jedini slučaj u kojem se spominju familijari ženskih pripadnica magnatskih obitelji, osim spomenutog kaštelana kneginje Doroteje Krčke, bio je onaj Uršule Töttös, udovice Ladislavove. Njezin je muž nekoliko puta sudjelovao u Žigmundovim kampanja protiv Osmanlija, a pao je u zarobljeništvo nakon velika kraljevske ekspedicije 1415., a sama se bitka odigrala kod Lašve u srpnju. U historiografiji je možda najpoznatiji slučaj zarobljeništva četvorice ugarskih magnata: Ivana Morovića, mačvanskoga bana, bana Martina, Ivana od Hapara i Petra, sina Henrika od Spiša, za čije je oslobođenje trebalo isplatiti 65.000 zlatnih florena. Otkup se odigrao posredovanjem srpskog despota Stefana Lazarevića. Odlučeno je da se podignu porezi u Ugarskoj kako bi se novac mogao sakupiti. Navodi se i da je uz njih spomenut u Zvečanu u kolovozu 1415. i Ladislav Töttös od Blinje.⁷⁰ O zarobljeništvu i činjenici da je još u listopadu 1416. bio živ svjedoči pismo pečujskog biskupa Ivana Albena Uršuli, Töttösevoj supruzi. Piše joj optimistično, da može odahnuti jer se, zajedno s njegovim bratom nalazi na području pod kontrolom Sandalja Hranića (*ex terra turcorum liberam habuisset exiendi facultatem, unacum fratre nostro, qui quidem nunc apud Zandalem gauderet de presenti*).⁷¹ U svakom slučaju, unatoč naporima oko njegova oslobođenja, Ladislav Töttös nije se vratio na područje Kraljevstva. Udovica Uršula je tako imala probleme sa susjedima tijekom muževa zarobljeništvu te potom nakon njegove smrti. Njeznoj je samostalnosti pridonijela i činjenica da su joj praktički svi sinovi bili aktivni posvuda na području Kraljevstva, a onda je njihove zajedničke posjede sama vodila. Stoga i ne čudi da se kao njezin familijar spominje (ne njihov kako bi možda bilo očekivano) Ivan od Kayanda s ostalim njezinim službenicima, koji su prevozili neku robu, bio 1429. opljačkan na putu. Prevozili su neku slaninu, vosak i drugu robu u vrijednosti od 40 florena u kolima od osam konja njezinom sinu Ladislavu u Beograd, gdje je služio kao kapetan. Opljačkao ih je u Križevačkoj županiji Jakov zvan Garazda od Szentkiralyja, koji je bio familijar Pipa Špana od Ozo-

⁶⁷ HDA, NRA, fasc. 316, nr. 6; MNL OL, DL 33125.

⁶⁸ ZsO 9, reg. 143. Vidi i: ZsO 11, reg. 87.

⁶⁹ MHEZ 6, dok. 364, str. 354-355.

⁷⁰ Vidi više u: Sima Ćirković, O jednom posredovanju despota Stefana, O jednom posredovanju despota Stefana između Ugarske i Turske, *Istraživanja*, sv. 16, Novi Sad 2005., str. 229-240. Usp. i: Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska)*, 1387-1463, Zagreb – Sarajevo 2006., str. 172-186, 196-197.

⁷¹ Zichy 6, dok. 295, str. 426.

re.⁷² To nije bio prvi put da su imali probleme s familijarima Pipa Špana, budući da su im, još dok se nije znalo što se dogodilo s Ladislavom nakon bitke kod Lašve, Pipove čete koje su prolazile područjem na povratku iz Bosne opustošile posjede "po načinu Osmanlija".

Familijari velikaša nisu imali probleme i sukobe samo s familijarima drugih velikaša, već i onima srednjeg plemstva (koje se u latinskim izvorima krije pod terminom *egregius*, odnosno *egregii*), ovisno o poklapanju i preklapanju interesnih sfera.⁷³ Jedini veći sukob, koji je već spomenut gore, vodili su 1434. Albeni s Nikolom, sinom Grgura od Gepewa. Poimence se spominju i službenici Albena i Nikole od Gepewa, koji je pak sam bio familijar mačvanskog bana Ivana Morovića. U opisu događaja Beyter i Tutemko se navode kao *familiares* Rudolfa Albena, a ljudi Nikole od Gepewa samo generičkim pojmom *homines et familiares*. Očito ih je bilo više u Nikolinoj pratnji kada se on vraćao kući s njima u Moravče iz Požege i kada su ih napali Rudolf Alben i njegovi ljudi.⁷⁴

Primjer mirnog rješavanja nesporazuma dogodio se 1425. godine između Nikole Krčkog i njegovih familijara. Dvojica familijara, imenom Antun i Toma Ivković, posjedovala su selo Šenkovac na teritoriju tvrdog grada Ozlja. Krčkom je taj posjed trebao pa im ga je pokušao oduzeti, međutim, pokazali su mu isprave kojima dokazuju svoja prava u selu, pa im gospodar potvrđuje povlastice. Osim toga, oslobađa ih i poreza.⁷⁵

Familijari Ladislava, sina Nikole Totha, upali su u nevolje u gradu Zagrebu 1425. godine. Slučaj je izrazito zanimljiv zbog samog opisa problema, te načina na koje se familijari navode. Naime, osim što se poimence nabrajaju, oni se nazivaju plemenitim familijarima gospodara Ladislava (*nobiles familiares*). Gradski su suci i građani odlučili da zbog ekscesa zadrže u pritvoru Andriju, sina Andrije zvanog Talijan od Klokoča, Demetrija iz Klokoča, Andriju i Petra, sinove Nikole od Manašovića, literata Jurja, sina Nikole zvanog Pravdić od Drenove, Pavla zvanog Hval, sina Mastena od Drenove, Ivana, sina Božička iz Sane, Stjepana od Zakanja, Ladislava zvanog Zala, sina Pavla od Jeđudovca i Stjepana, sina Petra od Mikčevca. Ladislav je potom, s većim brojem drugih pripadnika srednjeg plemstva, poput Bičkelea, Drenovečkih, kaštelana Medvedgrada Albena, dogovorio da ih se pusti iz zatvora uz jamčevinu. Međutim, nisu smjeli napustiti grad do kraja spora.⁷⁶ Taj nam slučaj podastire neuobičajene informacije. Prva, ovo je jedini put da se familijari u dokumentima nazi-

⁷² Zichy 12, dok. 104, str. 127-128.

⁷³ Osim toga, spominju se i familijari, bez navoda njihovih imena, Moslavačkih, Žigmunda i Farkaša Čupora, koji su u svibnju 1418. provalili na posjed Töttösevih koje se zvalo Gornje Budašvo, gdje su oteli 46 volova kmetovima, poskidali im žene te ih opljačkali (Zichy 6, dok. 344, str. 497-499).

⁷⁴ MHNC 3, Dodaci, dok. 5, str. 540-541.

⁷⁵ Elemér Mályusz, *A Szlavoniai és Horvátországai középkori pálos kolostorok oklevelei az Orsz. levéltárban*, *Levéltári Közlemények*, sv. 6, Budapest 1928., str. 87-203, dok. 4, str. 178-179 (MNL OL, DL 34776).

⁷⁶ ZsO 12, reg. 888; AHAZU, D-IX-36 (MNL OL, DF 231061).

vaju plemenitima, ali je moguće da se tako definiraju budući da je riječ bila o gradskoj jurisdikciji te jer je riječ o polaganju jamčevine. Druga, iz koje se vidi da plemići potječu iz redova istaknutijih obitelji *iobagiones castri*. Tako je primjerice, Pravdić od Drenove bio protonotar Zagrebačkog sudišta županije te plemićki sudac. Isto je tako za očekivati, kao što smo dosad već mogli vidjeti, da se i cijele obitelji opredijeljuju za određenog gospodara. I treća, koja s obzirom na prostornu distribuciju ostalih familijara, pokazuje i da je jedan dio njih bio s područja Sane, dakle interesne sfere knezova Blagajskih, a drugi dio od Zakanja, interesne sfere knezova Krbavskih u Ugarskoj.

I pripadnici sloja nižeg od magnatskog imali su svoje familijare. Tako se 1425. spominju Antun Kolečković, Barnaba, sin Nikole i Grgur zvan Čengek kao familijari literata Jakova, Emerika i Stjepana od Klokočevca. Oni su zajedno sa svojim gospodarima i njihovim kmetovima na cesti ubili i opljačkali Mihovila, sina Salamona, koji je bio vojvoda od Klokočevca i čiji je gospodar bio Ivan Sas od Tomašovca.⁷⁷

Familijari se spominju i prilikom obavljanja pravnih poslova. Familijar Pavla Zrinskog, Pavao, sin Jakova iz Đurđenića, nedaleko od Svinice, 1394. za svog gospodara morao je obaviti prijepis isprave kneza Ivana Krčkog i Modruškog o zalogu grada Slunja.⁷⁸ Isti je familijar sudjelovao u nasiljima, zajedno s bratom Ivanom⁷⁹ u šumi na posjedu magistra Pavla Zrinskog, u sklopu sukoba između Töttösa i Zrinskih, kada je, uz gospodarev pristanak u dva napada otjerao 114 svinja Ladislava Töttösa.⁸⁰ Osim njega, treba spomenuti familijare Hermana i Fridrika Celjskog, koji se isključivo spominju tijekom nenasilnog spora. Tako se stanoviti Henrik spominje 1414. kada je prosvjedovao protiv potencijalne prodaje i kupovine posjeda u Suhodolu, Novakovcu i Gestinovcu s time da je izričito navedeno kako ga njegov gospodar, Herman Celjski, ne smije braniti u tome poslu.⁸¹

Drugi je slučaj gdje je familijar Fridrika Celjskog služio kao glasnik kralju 1424. godine. Kralj je Jurju Glaynaru osobno rekao (*intimavimus*), neka prenese svom gospodaru da ne smije ometati Ladislava Blagajskog u vezi nekih posjeda koje je Celjski držao u zalogu, a koje je sada kralj darovao Blagajskom.⁸² Iz tog se slučaja vidi zapravo nekoliko važnih stvari. Zbog svog položaja na razini kraljevstva Celjski specijalno

⁷⁷ ZsO 12, reg. 1302; MNL OL, DL 103503.

⁷⁸ HDA, NRA, fasc. 314, no. 31. No, to nije prvi put da ga nalazimo u izvorima povezanog s Pavlom Zrinskim, jer se već u listopadu 1381. godine spominje kao *homo regius* prilikom uvođenja Zrinskih u posjed Selnice (CD 16, dok. 191, str. 229-233), a u studenom iste godine predložen je da obavi istu funkciju prilikom predaje dokumenata sinova pokojnog palatina Nikole Konta Zrinskima (HDA, NRA, fasc. 315, no. 13).

⁷⁹ Osim u tom slučaju, Ivan se unutar klijentele Zrinskih spominje kao *homo regius* 1397. (CD 18, dok. 179, str. 278-279).

⁸⁰ CD 17, dok. 6, str. 6.

⁸¹ ZsO 4, reg. 1742; MNL OL, DL 68692.

⁸² Lajos Thallóczy – Samu Barabás, *A Blagay-család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum de Blagay* (dalje: CB), Monumenta Hungariae Historica – Diplomataria, sv. 28, Budapest 1897., dok. 148, str. 270-271.

nisu sudjelovali u fizičkim nasiljima s familijarima i njihovim gospodarima na razini županije. Stoga je djelovanje njihovih službenika mirnodobno te se odnosi na pravne poslove i savjetodavne uloge. Isto tako, familijari su bili dužni, kako se u literaturi naglašava, pružiti savjet, a gospodari zaštitu. Naposljetku, potrebno je još naglasiti da se za prvog familijara, Henrika, može pretpostaviti da je bio njemačkog porijekla zbog karakterističnog imena, dok je kod drugog, Glaynara, to nepobitno. Isto je tako, zahvaljujući svojoj povezanosti s Celjskima Glaynar pripadao sloju srednjeg plemstva županije te je kasnije obnašao dužnost župana Zagrebačke županije. Familijari Celjskih nisu nužno bili isključivo pripadnici njemačke etničke zajednice. To potvrđuje i slučaj sljedećeg familijara – Marka od Bužima. O Bužimu nemamo puno podataka, znamo da se nalazio u blizine Krupe na Uni te da ga je prema pisanju Kronesa u nekom trenu zadobio Ulrik II. Zanimljivo je za spomenuti da se ipak smatra da je jedan od plemića koji izvode svoje obiteljsko ime prema tom tvrdom gradu, Čavi (drugo ime za Bužim), Marko, bio jedan od službenika još za vrijeme banovanja Hermana Celjskog početkom 15. stoljeća.⁸³

Pravno je svog gospodara zastupao i Valentin, familijar Mučina Lipovečkog. Ujedno je on jedan od rijetkih poimence spomenutih službenika Lipovečkih uopće. Prilikom reambulacije posjeda Volavlje ili Petrovina 1413., Valentin je u dva navrata uložio prigovor, budući da je njegov gospodar imao nekih zemljišnih potraživanja u vezi s tim područjem, odnosno, njegovim granicama.⁸⁴ Cijeli je spor riješen arbitražom Nikole Totha Susedgradskog.

Zanimljiv termin za familijara koji je pravno zastupao sinove Ladislava Töttösa jest *familiaris et nuncius*. Pojedinaac koji se skriva iza tog termina bio je stanoviti Ivan, sin Jurja. On je 1417. u ime svojih gospodara protestirao što je održano nezakonito ročište na oktavalnom sudu po nekim, ponovno poimence navedenim, plemićima protiv njih, bez obzira na kraljevu odgodu spora do kraljevog povratka u Kraljevstvo.⁸⁵

I kod obitelji knezova Zrinskih možemo pronaći pravne zastupnike. Njima je tako pripadao i Pavao, koji nije bio prvi član obitelj Sprečkih koja je pripadala klijenteli Zrinskih. Tako se Ivan, sin Mihovila iz Spreča spominje 1425. u nizu dokumenata povezanih s uvođenjem Petra Zrinskog i njegovih sinova u posjede u Brokunovoj Gori i okolici.⁸⁶ Ivan će se u izvorima javljati do 1448., a zbog dugotrajnog pojavljivanja, kao i činjenice da se u prvom spomenu navodi s imenom oca, upućuje na to da se 1425. radilo o mlađem čovjeku. Godine 1438., prilikom uvođenja Petra i njegovih sinova Pavla, Jurja i Petra, navodi se samo kao *Iohannes de Zprech* te se vjerojatno ta-

⁸³ Klaić, *Zadnji knezi Celjski*, str. 47; Radoslav Lopašić, *Okolice i Korane. Mjestopisne i povijesne crtice*, Zagreb 1895., str. 119.

⁸⁴ MHEZ 5, dok. 315, str. 412-414; dok. 323, str. 429-431.

⁸⁵ ZsO 6, reg. 448; MNL OL, DL 79403.

⁸⁶ HDA, NRA, fasc. 314, nr. 4; MNL OL, DL 33118; HDA, NRA, fasc. 314, nr. 5; MNL OL, DL 33121; HDA, NRA, fasc. 314, nr. 29; MNL OL, DL 33122.

da primicao sredini svog životnog puta.⁸⁷ U tome bi slučaju prije spomenuti Pavao mogao biti njegov sin. Ivan se posljednji put spominje 1448. kada je, s prije spomenutim Petrom Pozobčićem, predložen za banovog čovjeka pri uvođenju Petra, sina Petra Zrinskog u neke posjede u okolici Brokunove Gore, kada se navodi kao *Ivan de Zprech*.⁸⁸ U jednom od dokumenata iz 1425., uz Ivana Sprečkog, za banskog je čovjeka bio predložen i njegov brat Jakov, ali se on kasnije više ne spominje u niti jednom od dokumenata vezanih uz knezove Zrinske.⁸⁹

Vojna funkcija familijara očituje se i u sudjelovanju u banderijima svojih gospodara ili vlastodržaca županije, točnije, banova Slavonije. Ovdje je potrebno istaknuti nekoliko pojedinaca za koje se izričito zna da su kao familijari sudjelovali u vojnim pohodima. Tako znamo da se dvojica pojedinaca spominju u banderiju biskupa Eberharda. Riječ je o Dominiku, sinu Jurja od Podvršja 1411.⁹⁰ i Mihovilu, sinu Barnabe iz Vukova 1423., koji je osim u Eberhardovom banderiju bio i u onom njegovih nećaka, Petermana i bana Ivana Albena.⁹¹ Godine 1427. Nikola, sin Grgura od Gepewa spominje se kao familijar Ivana Morovića, mačvanskog bana.⁹² Osim njega, znamo da se kao familijar Matka Talovca 1435. spominje Juraj, sin Stjepana Farkaša iz Obreša. Tada je Matko još uvijek bio beogradski kapetan i kovinski župan, a ban Slavonije postaje nešto kasnije.⁹³ Kada je Matko već stupio na bansku stolicu, u njegovom banderiju zajedno su 1436. bili pod Sinjem Bartolomej iz Brokunove Gore, kao i Pavao, Juraj i Petar, sinovi Petra Zrinskog.⁹⁴ Jedini među spomenutim familijarima koji nije bio domicilan na području Zagrebačke županije bio je Mihovil, sin Barnabe iz Vukova, kojemu je služba u Eberhardovom i Albenovom banderiju omogućila prodor u plemićko društvo Zagrebačke županije jer je nagrađen posjedom za svoju vjernu službu. Ostali su spomenuti pojedinci bili domicilni na području županije, te se izravna korist eventualno može vidjeti u slučaju Bartolomeja iz Brokunove Go-

⁸⁷ HDA, NRA, fasc. 316, nr. 6; MNL OL, DL 33125.

⁸⁸ HDA, NRA, fasc. 315, nr. 28; MNL OL, DL 33162.

⁸⁹ HDA, NRA, fasc. 314, nr. 5; MNL OL, DL 33121.

⁹⁰ MHEZ 5, dok. 276, str. 361. Riječ je o pohodu na Šibenik te je s njima sudjelovao i Andrija, sin Kapitana od Dišnika, a kralj im odgađa sve parnice.

⁹¹ MHNC 1, dok. 195, str. 188-189.

⁹² AHAZU, D-IX-51 (MNL OL, DF 231076).

⁹³ NAZ, KAZ, ALC II, no. 59 (MNL OL, DF 255706).

⁹⁴ HDA, NRA, fasc. 315, no. 24 (MNL OL, DL 33165). Spor je još tekao i sljedeće godine te je ban Matko Talovac intervenirao u Bartolomejevu korist (HDA, NRA, fasc. 1648, nr. 40; MNL OL, DL 34198). U lipnju iste godine Zrinski su Bartolomeju i bratiću Petru vratili Lišnicu, ali su se ujedno s njima pogodili i zadržali dio koji je pripadao Bartolomejevom i Petrovom stricu Ladislavu (HDA, NRA, fasc. 315, nr. 38; MNL OL, DL 33155). Unatoč toj nagodbi, sukobi su nastavljeni i početkom 1438. kada su Petar (I.) Zrinski i njegovi sinovi ponovno napali Bartolomejeve posjede te je protiv njih pokrenuta istraga pred Zagrebačkim kaptolom (HDA, NRA, fasc. 315, nr. 15; MNL OL, DL 33168). Ipak, čini se da su od toga trenutka odnosi Zrinskih i plemića iz Brokunove Gore krenuli uzlaznom putanjom jer o sukobima više nema spomena, a započinje i razdoblje u kojem Bartolomej i Petar zalažu knezovima Zrinskim udjele njihovih pokojnih rođaka u Brokunovoj Gori (HDA, NRA, fasc. 316, nr. 6; MNL OL, DL 33125). Moguće je da je stupanje Bartolomeja u službu Zrinskih bilo potvrdom pomirbe.

re jer je upravo ban Matko urgirao oko pomirenja njega i knezova Zrinskih, budući da se spor koji su imali u Pounju oko posjeda Lišnice vukao dugi niz godina.

Službenici bez titula i prokurator

Uz osobe koje se u izvorima izričito spominju kao familijari ili nosioci viših upravnih položaja u klijenteli velikaša (kaštelan, špan), u izvorima nalazimo i brojne druge osobe koje su sa velikašima županije bile povezane. U izvorima se skrivaju pod različitim terminima. Prvu skupinu čine osobe koje ne nose nikakav poseban naziv, nego se samo konstatira da pravni posao odrađuju *in persona domini sui*. U toj skupini prvi je spomenut Pavao zvan Kajša, sin Petra iz Čeha u Turopolju, koji je u ime magistra Pavla Zrinskog i njegovog sina Petra 1396. prosvjedovao protiv darovanja koje su Nikola i Ivan Kostajnički učinili Nikolinoj kćeri Klari, udanoj za Nikolu Pekrija.⁹⁵ To mu je ujedno i jedini spomen povezan sa Zrinskima. Pred sudom je prosvjedovao i Juraj, sina Mateja od Berislovca, koji je za svoje gospodare, Nikolu, sina Grurga od Gepewa i njegovu braću prosvjedovao 1436. protiv namjere Rudolfa Albena da njihove posjede u Gepewu, i Zelini sv. Nikole, Odri sv. Jurja, Lučilnici i Mrasovcu daruje Fridriku i Ulriku, grofovima Celjskim.⁹⁶

Uz osobe bez posebnog naslova koje su velikaše zastupale u različitim pravnim poslovima, susrećemo i druge koje se spominju s naslovom prokuratora. Najranije se među njima spominje literat Mihovil, sin Stjepana, koji je Pavla Zrinskog zastupao na banskom sudištu 1395. u više različitih procesa.⁹⁷ Čini se da je literat Mihovil prestao obavljati svoju službu sredinom devedesetih godina 14. st. te da ga je na tom položaju naslijedio literat Stjepan, sin Salamona iz Halasa, koji je zajedno sa stanovitim Ivanom, sinom Andrije, zastupao magistra Pavla prilikom nagodbe sa Stjepanom Babonićem 1398. godine.⁹⁸ Stanoviti Petar, sin Emerika, zastupao je Stjepana Blagajskog u sporu s plemićima od Vrhovine.⁹⁹

Godine 1399. spominje se isti literat Stjepan, sin Salamona od Halasa, kao prokurator plemića od Donje Jamnice u sporu s knezovima Blagajskim. On je djelovao *cum procuratoriis litteris* bana, pa je moguće da je tog časa djelovao za njih ne prekidajući istovjetnu službu knezovima Zrinskim, budući da su imali probleme iste prirode s knezovima Blagajskim.¹⁰⁰ Isto tako, moguće je da je on privremeno pomagao tužiteljima i zbog njihovog društvenog položaja, budući da su plemići iz Jamnice pripadali nižem sloju županijskog plemstva.

Dvojica se prokuratora spominju u službi Mučina Lipovečkog i Ladislava Totaha. Događalo se da djeluju zajednički, ali i odvojeno. Primjerice, prvi put se Emerik,

⁹⁵ HDA, NRA, fasc. 1648, no. 40 (MNL OL, DL 34198).

⁹⁶ MHNC 1, dok. 237, str. 249-250.

⁹⁷ Zastupao ga je od 1381. do 1395. (CD 16, dok. 191, str. 229-233; dok. 317, str. 400-411; HDA, NRA, fasc. 1648, nr. 38; MNL OL, DL 34196; CD 18, dok. 39, str. 51-52).

⁹⁸ HDA, NRA, fasc. 320, nr. 8; MNL OL, DL 33192.

⁹⁹ CD 18, dok. 344, str. 492-496.

¹⁰⁰ CD 18, dok. 334, str. 477-479.

sin Nikole spominje kao prokurator samo Mučina Lipovečkog u sporu sa zagrebačkim kaptolom 1413. godine.¹⁰¹ Iako se u tome trenutku ne definira prema svom plemićkom pridjevku, čini se da je on istovjetan Emeriku, sinu Nikole od Nezpeši, koji je bio prokurator Ladislava Totha i Mučina Lipovečkog u sporu oko sukoba s Töttösima u razdoblju od 1415.-1417. godine.¹⁰² Mučinovom smrću, Emerik, sin Nikole od Nezpeši, ostaje u službi Ladislava Totha, te se spominje da ga 1424. zastupa čak u dva slučaja – parnici koju je vodio s Ivanom, sinom Ladislava Töttösa¹⁰³ te Nikolom Krčkim.¹⁰⁴ U istim se parnicama kao prokurator Ladislava Totha pojavljuje i literat Ladislav od Ivelkovca.¹⁰⁵

Prokurateore je u istom sporu s Lipovečkim i Tothom koristila i obitelj Töttös. Tako znamo da je Juraj, sin Stjepana od Đurđenića, zastupao svoje gospodare tražeći prorogaciju spora.¹⁰⁶ U vezi spora s Tothom ne spominje se više prokurator Töttösevih, međutim, počinje se 1419. spominjati u vezi spora s Petrom Zrinskim. Tada Ladislava, sina Ladislava, zastupa stanoviti literat Toma *de Gregorynych*.¹⁰⁷ Poznata su još dvojica prokuratora Ladislava, sina Ladislava Töttösa, iz tridesetih godina 15. stoljeća, a obojica su nosila ime Demetrije. Plemić Demetrije u Zagrebu je platio nekom Jurju *de Visaac* 446 denara u ime svoga gospodara.¹⁰⁸ Drugi je slučaj pred banskim sudom oko nekog vinograda te se Demetrije naziva *de Oresya*.¹⁰⁹ Moguće je i da je riječ o istom čovjeku, ali se isto tako, budući da su imali razrađenu mrežu službenika, spominje više Demetrija, uključivo i kaštelana, pa stoga mislim da je i ovdje riječ o različitim osobama. Tim više jer su Töttösi imali i brojne posjede ne samo na području srednjovjekovne Slavonije, već Kraljevstva općenito.

Prokurator Ivana Albena imenom literat Ivan od Lanchera, spominje se samo u slučaju iz 1428. kada je zastupao svoga gospodara kao vlasnika Medvedgrada, prilikom spora s Pavlinima u Remetama oko reambulacije međa zemlje Banfelde.¹¹⁰ Očito je riječ o pojedincu koji je došao na ovo područje zahvaljujući službi kod Albena. Isto tako vidimo da one plemićke koji imaju posjede, odnosno neke utvrde na području Zagrebačke, a sjedište im se nalazi na području Križevačke županije, zastupaju njihovi službenici s područja Križevačke županije. Tako je u slučaju Ivana i Hermanna Grebenskih, takav zastupnik bio Petew, predijalac iz Svetačja,¹¹¹ ili Benedikt, sin Blaža iz Čvrsteca za Ludbreške.¹¹²

¹⁰¹ MHEZ 5, dok. 315, str. 412-414.

¹⁰² ZsO 6, reg. 420 (MNL OL, DL 79401); Zichy 6, dok. 241, str. 367, dok. 324, str. 467-468.

¹⁰³ Zichy 8, dok. 95, str. 126-129.

¹⁰⁴ ZsO 11, reg. 87.

¹⁰⁵ ZsO 11, reg. 85, 87; Zichy 8, dok. 95, str. 126-129.

¹⁰⁶ Zichy 6, dok. 241, str. 367.

¹⁰⁷ Zichy 6, dok. 378, str. 551-552. Tada i Petra Zrinskog zastupa prokurator, stanoviti svećenik Jakov, koji zbog prirode svog društvenog položaja nije mogao biti dio strukture familijara, već bi ga se moglo svrstati u kategoriju pouzdanika kneza Petra.

¹⁰⁸ Zichy 8, dok. 284, str. 410-411.

¹⁰⁹ Zichy 8, dok. 360, str. 531-533.

¹¹⁰ HDA, Acta paulinorum (dalje: AP), Remete, fasc. 2, br. 13 (MNL OL, DL 34705).

¹¹¹ ZsO 11, reg. 1077 (MNL OL, DL 101046).

¹¹² ZsO 6, reg. 2530 (MNL OL, DL 106818).

Arbitri i kraljevi, odnosno banovi ljudi

Uz ove ljude, za koje je izričito navedeno da su bili izravno povezani s velikaške obitelji ili za njih obavljali različite zadatke, u širi sastav njihove klijentele na koju su se oslanjali ulazile su i osobe koje u dokumentima susrećemo kao mirovne suce (arbitri) ili izvršioce sudskih odluka (tzv. *homines regii* ili *homines banales*). Kako smo već gore vidjeli, i kašteleni pojedinih utvrda su ponekad mogli obavljati i te zadatke (uz pojedine članove obitelji i susjeda).¹¹³ Između te dvije službe arbitri su svakako uživali veći ugled i veću samostalnost, dok su potonji u svom djelovanju formalno izvršavali odluku suda te od njega dobivali potrebne ovlasti, ali su se u načelu izabirali među ljudima tužitelja, odnosno zainteresirane stranke.

Na području županije arbitri se spominju u samo četiri slučaja. Prvi je slučaj Zrinskih i Blagajskih, gdje se arbitri javljaju u sporovima oko mitnice na posjedima Banja i Dvor 1398. godine. Tada su tu dužnost obavljali magister Lovro Toth Susedgradski te dvojica nižih plemića iz pograničnog područja Zagrebačke i Križevačke županije – Emerik, sin Ivana Britve iz Vrbovca, i Stjepan, sin Ivana iz Moravča, za Pavla Zrinskog. Za Stjepana Blagajskog tu su dužnost obavili Ivan, sin Petőa iz Lostomera, i Petar, sin Stjepana iz Turopolja.¹¹⁴ Lovro Toth svakako nije bio član klijentele Zrinskih, ali je kao slavonski velikaš njihovog ranga, i ranga Babonića, te njihov daljnji rođak bio prikladna osoba za razrješenje spora. Sa svoje strane Emerik i Stjepan također nisu u užem smislu bili osobe u zavisnosti od Zrinskih, ali je u slučaju Stjepana zabilježeno i da je provodio i jednu od tih presuda, što bi ukazivalo na njegovu trajniju povezanost s njima. Prvi arbitar Stjepana Blagajskog, Ivan, sin Stjepana od Lostomera, bio je službenik obitelji Cudar budući da se spominje kao kaštelan njihove utvrde Gradeca, pa stoga nije riječ o pojedincu koji bi ulazio u klijentelu Blagajskih. Drugi arbitar, Petar, sin Stjepana iz Zagrebačkog polja, pripadnik je nižeg turopoljskog plemstva, a sam se javlja kao plemićki sudac županije, pa je stoga moguće da je bio i dio klijentelskog sustava Blagajskih. Ipak, u vezi s njima se više ne spominje u izvorima.

Kašteleni Hrastovice, magister Stjepan Farkašev i literat Valentin, navode se kao arbitri u već spomenutom slučaju iz 1429. kada posreduju u rješenju spora između kaštelana Kostajnice i Komogovine Ladislava Totha i njihovih ljudi te ljudi Ladislava, sina Ladislava Töttösa, posebice onih u Blinji.¹¹⁵ Budući da su oni bili u službi zagrebačkog biskupa, nisu pripadali krugu klijentele niti Tothovih niti Töttösevih, već su samo obavljali prijateljsko poredovanje za svoje susjede, budući da su sporovi između te dvije velikaške obitelji trajali nekoliko desetljeća.

Arbitri su ponovno korišteni prilikom istraga dvaju sporova na području županije. Prvi je iz 1399., kada su Grgur, sin Jurja iz Garešnice, Ivan i Ladislav, sinovi Stje-

¹¹³ Više o članovima obitelji pojedinih grana u službi velikaša, u slučaju Zrinskih, vidi u: D. Karbić – Miljan, Knezovi Zrinski, str. 31-32.

¹¹⁴ HDA, NRA, fasc. 320, nr. 8; MNL OL, DL 33192; CD 18, dok. 259, str. 374, dok. 267, str. 384-385.

¹¹⁵ Zichy 8, dok. 258, str. 379-380.

pana de Deeche (Kutinski), te Ladislav, sin Kaštelana od Svetog Duha, djelovali za Ladislava Töttösa.¹¹⁶ Ladislav Kaštelanfi bio je pripadnik sloja srednjeg plemstva iz Križevačke županije, dok su ostala trojica pripadnici sloja križevačkog nižeg plemstva.¹¹⁷ Navedeno ne začuđuje, budući da je istragu vodio viceban Slavonije, što je u tome trenutku bio Ivan, sin Antimija od Tapsonya, koji je istovremeno bio i zagrebački i križevački župan. Isto tako, Töttösi su imali posjede i u Križevačkoj županiji, stoga je sasvim moguće i da su dio svoje klijentele crpili iz redova Križevačkog plemstva. Drugi je spor bio između Zrinskih i Bartolomeja iz Brokunove Gore 1437. godine, kada su tu dužnost obavili Jakov iz Batine, Stjepan Farkašev iz Vinodola, i literat Valentin iz Hrastovice za Bartolomeja iz Brokunove Gore.¹¹⁸ Budući da oni potječu iz praktički istog društvenog sloja kao i on, riječ je isto tako bila o prijateljskom posredovanju, a ne klijentelskom odnosu bilo kakve prirode.

Što se druge kategorije tiče, *homines regii* odnosno *banales* standarni su dio pravne procedure. Kako je već naglašeno, izabiru ih iz redova pristalica oštećene strane u slučaju. Na početku Žigmundove vladavine, zbog svoga naslijeđa iz doba Anžuvina, politički faktor u Slavoniji, kao i Zagrebačkoj županiji, bili su knezovi Blagajski. No, nakon diskreditiranja zbog šurovanja s Bosancima i Hrvojem, prestaju igrati važniju ulogu, što se ocrta i u distribuciji klijentele, odnosno banskih i kraljevskih ljudi. Tako se u njihovom slučaju javlja samo jedan čovjek kao *homo banalis*; a riječ je o Aleksandru, sinu Andrije iz Gore 1399. godine.¹¹⁹

Obitelj Toth starosjedilačka je obitelj u županiji, međutim, dok nisu došli u sukob s Nikolom Krčkim i Ladislavom Töttösem, njihovi *homines banales*, odnosno *regii*, ne spominju se u izvorima. Tada vidimo da se u tom svojstvu u vezi s njima javljaju plemići od Nakašovca – Filip, sin Ilije; od Dobrovca – Grgur, sin Nikole i Valentin, sin Grgura; od Drenove – Valentin, sin Stjepana.¹²⁰ Javljaju se i plemići od Črnkovca – Brikcije, sin Nikole¹²¹ i Stjepan, sin Stjepana,¹²² Kosnice – Juraj i Valentin, sinovi Stjepana,¹²³ Jeđudovca – Ladislav, sin Pavla¹²⁴ i Matija, sin Pavla,¹²⁵ kao i plemići od Beleslovca – Nikola, sin Sebastijana; od Žitomera – Stjepan; od Mikčevca – Stjepan, sin Petra.¹²⁶

¹¹⁶ CD 18, dok. 313, str. 445-453.

¹¹⁷ Više o Kaštelanfijima, vidi u: Tamás Pálosfalvi, *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400-1526*, Budapest 2014., str. 179-189.

¹¹⁸ HDA, NRA, fasc. 315, nr. 14; MNL OL, DL 33169.

¹¹⁹ CD 18, dok. 344, str. 492-496.

¹²⁰ Zichy 8, dok. 405, str. 587-590.

¹²¹ Zichy 8, dok. 95, str. 126-129; 106, str. 155-156; ZsO 11, reg. 87.

¹²² ZsO 11, reg. 87; Zichy 8, dok. 95, str. 126-129.

¹²³ ZsO 11, reg. 87; Zichy 8, dok. 95, str. 126-129.

¹²⁴ ZsO 11, reg. 87; Zichy 8, dok. 95, str. 126-129.

¹²⁵ Zichy 8, dok. 95, str. 126-129.

¹²⁶ ZsO 11, reg. 87; Zichy 8, dok. 95, str. 126-129.

Za knezove su Zrinske banski, odnosno kraljevski ljudi, birani među plemićima šireg zrinskog kraja (Đurđenić,¹²⁷ Svinica,¹²⁸ Gorica,¹²⁹ Blinje,¹³⁰ Brokunova Gora,¹³¹ Spreč,¹³² Plavić,¹³³ Dobretin¹³⁴ i sl.), dijelom i zato što je većina posjeda o kojima su sporovi i vođeni bila smještena upravo na tim područjima. Ipak, u nekim slučajevima zabilježene su i osobe koje nisu potjecale iz tih područja te su birane za njihovo izvršavanje isključivo zato jer su bile u službi Zrinskih. Takav je na primjer slučaj Petra, sina Stjepana iz Komarnice koji je 1398. provodio arbitražnu presudu u vezi mitnice u Banji i Dvoru.¹³⁵

Obitelj Töttös je zanimljiva jer su bili magnati koji su svoje posjede imali ne samo u Zagrebačkoj i u Križevačkoj županiji, već i diljem Ugarskoga Kraljevstva. Njihovi *homines banales*, odnosno *regii*, dolaze iz obje županije na području Slavonije.¹³⁶ Riječ je o pripadnicima nižeg plemstva – od Đurđenića – Stjepan, sin Petra,¹³⁷ te Blaž, sin Pavla,¹³⁸ i Pavao, sin Pavla;¹³⁹ od Plavića – Adam, sin Jurja,¹⁴⁰ i Dionizi-

¹²⁷ O plemićima iz Đurđenića i njihovom ogranku u Svinici vidi gore.

¹²⁸ Prvi plemić iz Svinice koji je u vezi sa Zrinskim vršio dužnost kraljevog čovjeka bio je Nikola, sin Ljubana koji se spominje 1381. godine (CD 16, dok. 191; HDA, NRA, fasc. 315, nr. 13; MNL OL, DL 33170). Nikola je vjerojatno predak Jakova Lovačkog o kojemu je već bilo riječi, budući da je njegov plemićki pridjev bio Ljubanovica Svinica.

¹²⁹ Iz Gorice su bili Stjepan, sin Nikole (spominje se od 1381.-1382.; CD 16, dok. 191, str. 229-233, dok. 219, str. 268), Nikola, sin Stjepana (spomenut 1381.; HDA, NRA, fasc. 315, nr. 13; MNL OL, DL 33170) i Klement, sin Endreja (spomenut 1425.; HDA, NRA, fasc. 314, nr. 4; MNL OL, DL 33118).

¹³⁰ Iz Blinje se kao *homines regii* u vezi sa Zrinskim spominju Mihovil, sin Marka (1381.; CD 16, dok. 191, str. 229-233), Toma Vukanov (1397.; CD 18, dok. 176, str. 273-275) i Marko, sin Mihovila (1398.; CD 18, dok. 267, str. 384-385).

¹³¹ Iz Brokunove Gore dolaze Aleksandar, sin Andrije, i Toma, sin Mauše, koji su 1397. bili predloženi za istragu nasilja koja su nad ljudima i posjedima Pavla Zrinskog izvršili ljudi Babonića (CD 18, dok. 176, str. 273-275.). Dvije generacije kasnije, imamo podatke o Bartolomeju, sinu Martina zvanog Orkon, o čemu je riječ bila gore u tekstu.

¹³² O obitelji Sprečkih, vidi gore.

¹³³ Iz Plavića poječu sljedeći plemići: Dionizije i Petar, sinovi Jurja Plavića koji se spominju 1425. (HDA, NRA, fasc. 314, nr. 5; MNL OL, DL 33121; HDA, NRA, fasc. 314, nr. 29; MNL OL, DL 33122). Vrijedno je spomenuti da su braća Dionizije i Petar Plavičevići navedeni u tužbi koju je Ladislav Töttös podigao protiv Petra Zrinskog kao glavni poticatelji Petrovog napada i pustošenja po Blinju i blinjskom kraju što dodatno potvrđuje da su bili ugledni članovi njegove klijentele (Zichy 8, dok. 452, str. 652-653).

¹³⁴ Iz Dobretina je bio Pavao, sin Tome, koji se spominje 1425. (HDA, NRA, fasc. 314, nr. 5; MNL OL, DL 33121; HDA, NRA, fasc. 314, nr. 29; MNL OL, DL 33122).

¹³⁵ HDA, NRA, fasc. 320, nr. 8; MNL OL, DL 33192.

¹³⁶ Iz Križevačke dolaze: Demetrije i Ivan iz Ervenca (Zichy 12, dok. 129, str. 158-159), literat Toma, sin literata Nikole od Orchanča (CD 17, dok. 141, str. 192), Valentin, sin Petra od Glogovnice (CD 17, dok. 137, str. 188), Juraj od Nagywelga (Zichy 12, dok. 129, str. 158-159), Dionizije i Marko od Mikšince (Zichy 6, dok. 344, str. 497-499), Toma od Gorneca (Zichy 8, dok. 216, str. 329-330).

¹³⁷ CD 17, dok. 137, str. 188.

¹³⁸ Zichy 8, dok. 113, str. 171-172.

¹³⁹ Zichy 8, dok. 113, str. 171-172.

¹⁴⁰ Zichy 8, dok. 113, str. 171-172.

je, sin Jurja;¹⁴¹ od Mikčevca – Andrija, sin Antuna,¹⁴² i Stjepan, sin Petra,¹⁴³ od Vinodola – Stjepan Farkašev;¹⁴⁴ od Nakašovca – Filip, sin Ilije;¹⁴⁵ Svetog Ivana – Demetrije, sin Blaža;¹⁴⁶ Marevića – Juraj, sin Lovre;¹⁴⁷ Jamnice – Ivan, sin Nikole;¹⁴⁸ od Črnkovca – Valentin;¹⁴⁹ od Kosnice – Vrban, sin Andrije;¹⁵⁰ Gregurovca – Blaž;¹⁵¹ Kerlovca – Juraj, sin Stjepana od Kerlovca.¹⁵² Za plemiće iz Pounja, poput onih iz Đurđenića, Kerlovca i Plavića, očito je bila riječ o službenicima obitelji Töttös, a budući da su neki istovjetni s onima koji su bili u službi knezova Zrinskih, više će riječi o tome biti u ulomku o prijelazu familijara iz službe jednoga u službu drugog gospodara na tome području.

I za srednji sloj plemstva nalazimo *homines banales*. Tako u slučaju plemića od Brokunove Gore riječ je o Matiji, sinu Mihovila od Ebreša, Pavlu Kačiću od Gorice i Stjepanu Bakšiću od Kerestura.¹⁵³ Za plemiće od Gepewa, na suprotnom, sjevernom dijelu županije, kao *homines banales*, služili su niži plemići iz moravečkog okruga – Andrija, Nikola i Mihovil zvan Prak od Radomerca, Brikcije i Lovro iz Drenove, Ivan iz Nezpeša, Juraj iz Blaškovca, i Sebastijan od Globočca, u sukobu koji su imali s obitelji Alben 1434. godine.¹⁵⁴

Niži plemići od Radomerca, prilikom istrage nasilja koja je nad njima učinio vranski prior dvadesetih godina 15. stoljeća imali su svoje *homines banales*. Riječ je, kao i u slučaju obitelji Gepew, o pripadnicima nižeg županijskog plemstva, točnije, o Jurju, sinu Matije i Pavlu, sinu Mihovila od Brokunjevca, Jurju, sinu Nikole od Dobrovca, Jakovu, sinu Berivoja od Adamovca, Luki, sinu Antuna od Blaškovca i Filipu, sinu Ilije od Nakašovca.¹⁵⁵

Kmetovi, suci/vilici, vojvode i sluge

Uz familijare i druge službenike, ponekad se spominju i kmetovi, odnosno seljaci na posjedima određenih velikaških obitelji. Oni se u izvorima navode kao *iobagiones*, *homines*, *homines et iobagiones*, *vaivode et iobagiones*, *homines et vaivode*, *vaivoda*. Riječ je o nižim službenicima ne-plemenitog porijekla, kao i u slučaju vilika (tj. seoskog

¹⁴¹ Zichy 8, dok. 113, str. 171-172.

¹⁴² Zichy 6, dok. 345, str. 499-500; Zichy 8, dok. 216, str. 329-330.

¹⁴³ HDA, NRA, fasc. 259, no. 17 (MNL OL, DL 10486); Zichy 6, dok. 345, str. 499-500.

¹⁴⁴ Zichy 12, dok. 129, str. 158-159.

¹⁴⁵ Zichy 8, dok. 404, str. 586-587.

¹⁴⁶ Zichy 6, dok. 345, str. 499-500.

¹⁴⁷ HDA, NRA, fasc. 259, no. 17 (MNL OL, DL 10486).

¹⁴⁸ Zichy 8, dok. 216, str. 329-330.

¹⁴⁹ HDA, NRA, fasc. 259, no. 17 (MNL OL, DL 10486).

¹⁵⁰ HDA, NRA, fasc. 259, no. 17 (MNL OL, DL 10486).

¹⁵¹ Zichy 6, dok. 344, str. 497-499.

¹⁵² Zichy 6, dok. 344, str. 497-499, dok. 345, str. 499-500; Zichy 8, dok. 113, str. 171-172, dok. 216, str. 329-330; Zichy 12, dok. 129, str. 158-159.

¹⁵³ HDA, NRA, fasc. 315, no. 24 (MNL OL, DL 33165).

¹⁵⁴ MHNC 3, Dodaci, dok. 5, str. 540-541.

¹⁵⁵ ZsO 8, reg. 67; MNL OL, DF 231000.

suca). Dakle, ovdje se oni većinom spominju bez pojedinačnog navođenja, ipak poneki podatak se može pronaći i o tim ljudima. Kao i u svim ostalim kategorijama, to je moguće zbog činjenice da se većinom spominju prilikom opisivanja sporova između velikaša, njihovih familijara i ljudi s drugima. Kmetovi se spominju kao zasebna kategorija. Često se ne navode poimence. Tako se spominju primjerice 1415. kmetovi Töttösevih u Blinji, kada im je Žigmund Čupor oteo 100 svinja,¹⁵⁶ ili 1435. kada je Ladislav Toth Susedgradski tri kmeta ubio, druga tri ranio te još tri zarobio i odveo ruku zavezanih iza leđa u zarobljeništvo. To su bili kmetovi Ladislava, sina Ladislava Töttösa.¹⁵⁷ Spominju se i postradali kmetovi Tothovih, primjerice oni koji su stradali u napadu Nikole Krčkog 1422. godine.¹⁵⁸ Često pak postoji i njihov podugačak popis. Tako su brojni kmetovi Rudolfa Albena popisani jer su sudjelovali u napadu na posjede plemića od Gepewa.¹⁵⁹

Imamo nekoliko spomena seoskih sudaca ili vilika (*iudex seu vilicus*). Jedan se spominje kod Bičkelea u Četvrtkovcu.¹⁶⁰ Jedan se spominje i kod Ladislava Töttösa. Riječ je bila o stanovitom Egidiju 1410. godine.¹⁶¹ Fabijan je pak bio seoski sudac u Slaninovcu Rudolfa Albena te je 1434. prosvjedovao protiv uvođenja kaptola u posjed Slaninovca i Kraljevog prelaza *in portu Sawe*.¹⁶² Moguće da su oni istovjetni vojvodama koji se spominju na čelu nekih posjeda. Vojvoda u Blinji se spominje kao jedan od ljudi Ladislava Töttösa koji su pljačkali Kostajnicu i Komogovinu Tothovih i Lipovečkog 1407. godine. Riječ je o Benediktu zvanom *Tharchya*.¹⁶³ Još se jedan vojvoda obitelji Töttös, Blaž Kolonić, spominje 1429. u već spomenutom pomirenju između kaštelana Kostajnice i Komogovine.¹⁶⁴ I samo njegovo ime, Kolonić, moguće da je izvedeno iz riječi za seljaka (*colonus*).¹⁶⁵

Poimence saznajemo i za imena kmetova koji su darovani zajedno s kmetskim selištima kao oporučni legati. Kada je kneginja Katarina Krčka darovala novosonovanom samostanu u Kamenskom kmetsko selište na Kupi, s njime je darovala i tri kmeta. Oni se navode kao Luka i braća.¹⁶⁶ Kada je Pavao od Peći darovao samostanu u Gariću selišta, darovao je 1408. i dva kmeta, imenom Marko i Jakov.¹⁶⁷

¹⁵⁶ Zichy 6, dok. 249, str. 374-375.

¹⁵⁷ Zichy 12, dok. 129, str. 158-159.

¹⁵⁸ ZsO 9, reg. 143.

¹⁵⁹ MHNC 3, Dodaci, dok. 5, str. 540-541.

¹⁶⁰ AHAZU, D-V-31.

¹⁶¹ Zichy 12, dok. 71, str. 86.

¹⁶² MHEZ 6, dok. 415, str. 421.

¹⁶³ Za početak spora vidi: Zichy 5, dok. 437, str. 515-518. Zanimljivo je da se spominje i u svakom kasnijem sudištu oko te priče. Vidi prijerice Zichy 12, dok. 81, str. 96, Zichy 6, dok. 241, str. 367, dok. 324, str. 467-468.

¹⁶⁴ Zichy 8, dok. 258, str. 379-380.

¹⁶⁵ S druge strane, postojala je i istoimena plemićka obitelj u Psetu, koja je u kasnome srednjem i ranome novom vijeku dala više istaknutih osoba (primjerice podban Gašpar Perušić, kardinal Kolonić). O obitelji vidi više u: Vjekoslav Klaić, *Županija Pset (Pesenta) i pleme Kolonić, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, N.S., god. 15, br. 1, Zagreb 1928., str. 1-12.

¹⁶⁶ MHEZ 5, dok. 195, str. 244-245.

¹⁶⁷ MHEZ 5, dok. 235, str. 314-315.

Ovdje se ističe slučaj Ladislava, sina Nikole Totha te Lovre i njegovog sina Ivana. Tako saznajemo da su 1423. u svojoj službi imali glasnika (*preco*) imenom Ivan, kojeg su napali familijari Petra Zrinskog dok je pratio u istrazi županijskog suca.¹⁶⁸ Zanimljivu djelatnost seljaka (*coloni*) s posjeda Petrovine nalazimo 1412. kada svoje gospodare Tothove zastupaju Jakov zvan Jakša, i Benedikt Kokot (*iudex* Petrovine) prilikom reambulacije posjeda Mikšića i Stanilovića u Turopolju,¹⁶⁹ odnosno 1428. Ivan Zalogy i Petar Cinag (*iudex* Petrovine) koji su zastupali Lovru Totha, svoga gospodara, izričito ga navodeći kao *dominus suus*.¹⁷⁰ Osim toga, znamo i da je Ladislav Toth imao kmeta koji je ujedno bio i trgovac, te koji je išao u Italiju u kupovinu neke robe za njega, a stradao je na povratku od ljudi Ladislava Töttösa 1423. godine.¹⁷¹ Tijekom sukoba, stradala su četiri kmeta Ladislava Totha – Valentin, Marko, Valentin Sladić i sin Markona.¹⁷²

Što se seljaka knezova Zrinskih tiče, znamo za nekolicinu poimence. Dvojica se spominju jer su ih ljudi Blagajskih ubili u sukobima devedesetih godina 14. stoljeća – Drušnik, koji je bio kmet na posjedu Turnovcu te Talen koji je bio predijalac na posjedu Laskovcu. Za drugu dvojicu znamo da su bili kmetovi zrinskog podgrađa te da su Sebastijan i Stanislav bili trgovci. Njih su ljudi Blagajskih opljačkali na trgu pod Brumenom.¹⁷³

Jedinstven spomen sluge nalazimo u slučaju sluge literata Jurja, sina Bakše od Pribića iz 1431. godine. On nam nije poznat po imenu, već se navodi samo kao *servitor*. Tako se navodi da je u Zagrebu primljen konj od sluge od Pribića, koji je bio ukraden nekim seljacima iz Banjasela.¹⁷⁴ Iako termin zbunjuje, jer da se radilo o stoljeću prije toga, termin *servitor* bi mogao označavati familijara, ovdje je sigurno riječ o običnome slugi, tim više jer je dokument nastao na gradskom području, te stoga niti terminologija ne može odgovarati van-gradskom načinu života, makar i dva stoljeća kasnije.

Nagrade za vjernu službu

Pojedinci su za svoju vjernu službu mogli dobiti i nagrade u vidu posjeda. U tim se darovanjima oni tituliraju terminom i funkcijom koje su obnašali za pojedinu plemićku obitelj, budući da se uvijek naglašava vjerna služba. Tako znamo da je Zanko Vuković bio familijar Ivana Krčkog, budući da se on naziva kao njegov *dominus temporale*. Zahvaljujući tome, prilikom kraljeve podjele privilegija spominje se da je “pravak Hrvatske” oslobodio kraljicu iz Novigrada, a Zanko je o tome Žigmundu osobno donio vijest.¹⁷⁵ Isto tako, Ivan, sin Mihovila od Batine dobio je predij Babču 1420.,

¹⁶⁸ Zichy 8, dok. 107, str. 156-157.

¹⁶⁹ MHNC 1, dok. 177, str. 169-170.

¹⁷⁰ MHNC 1, dok. 221, str. 223-226.

¹⁷¹ Zichy 8, dok. 95, str. 126-129.

¹⁷² Zichy 8, dok. 108, str. 157-158.

¹⁷³ CD 18, dok. 176, str. 273-275.

¹⁷⁴ MHCZ 6, str. 143-144.

¹⁷⁵ CD 18, dok. 1, str. 1-2.

a znamo da je vjerno služio i Eberharda i kasnije braću Alben (Ivana i Petermana).¹⁷⁶ Nekoliko godina kasnije, još jedan službenik obitelji Alben, odnosno biskupa Eberharda, dobio je udjele u posjedu u Turopolju. Riječ je o već spomenutom Mihovilu, sinu Barnabe od Vukova, koji je 1423. dobio udjele u posjedima u Odri, Lučilnici i Mrasovcu.¹⁷⁷ Znamo da je kralj Žigmund podijelio sva kraljevska prava na posjedima Obreš, Demerje, Trnovec, Okuje, Zamac, Tržec, Podbrežje, Sučje, Lekenik, Brona, Misna i Buševac Jurju, sinu Stjepana zvanog Farkaš iz Obreža, familijaru Matka Talovca, čime ga je izuzeo iz statusa *iobagiones castri*, posebice zbog zasluga u ratu u Bosni u ljeto 1434. godine.¹⁷⁸ I Jakov i Šimun Cudar dali su posjed Čuntić svojim familijarima Petru Velikom i Šimunu od Ladomerića 1437. navodeći *volentes ... decorare in tenutis Sclavonie possessiones nostras ... et signanter fidelibus familiaribus nostris ... hanc gratiam specialem duximus faciendam pro eorum servitiis recompensandis*.¹⁷⁹

Prostorna distribucija

Potrebno je kratko se dotaknuti i pitanja prostorne distribucije pojedinih velikaških obitelji da se vidi je li prostorna blizina bila odlučujući faktor za stupanje u klijentelski odnos. Za obitelj Alben vidimo da su na području Zagrebačke županije imali službenike koji su dolazili iz redova lokalnog plemstva, posebice nižeg plemstva u Turopolju, što ne začuđuje budući da su ipak oni bili vlasnici Medvedgrada. Osim toga, pronalaze svoje službenike i na područjima Klokoča i Draganića. Možda je to povezano sa činjenicom da su Eberhard i Albeni bili skromnijeg porijekla kada su došli na područje kraljevstva, te stoga nisu mogli niti računati na svoju prethodnu klijentelu. Upravo zbog toga razloga bili su više integrirani u srednjovjekovno plemićko društvo hrvatskog povijesnog prostora te su ostale službenike crpili iz te društvene skupine. Celjski su također, kao i Albeni, velikaška obitelj njemačkog porijekla, koja je obnašala najviše položaje u Kraljevstvu. U Žigmundovom razdoblju, za područje Zagrebačke županije imamo rijetko koji spomen nekog službenika, međutim ovo što se spominje ukazuje na to da su to bili podjednako pripadnici njemačke etničke skupine, kao i lokalnog plemstva, a taj će se model nastaviti i u kasnijem razdoblju. Budući da im matično sjedište nije bilo na području Zagrebačke županije, ovdje se to ne može vidjeti, nasuprot stanju u Zagorskom kneštvu, da imitiraju kraljevski dvor grananjem svojih službenika. Isto tako, svoje službenike ipak integriraju u sustav županijske vlasti, putem zagrebačkih župana, posebice kada Herman Celjski drži funkciju slavonskog bana, što rezultira krajnjim preseljenjem i usponom u godinama poslije smrti bana Hermana.

Toth Susedgradski i prostorna distribucija njihovih službenika pokazuju zanimljive rezultate. Iako su uz Blagajske jedina domicilna velikaška obitelj na području

¹⁷⁶ MHNC 1, dok. 184, str. 176-177.

¹⁷⁷ MHNC 1, dok. 195, str. 188-189.

¹⁷⁸ KAZ, ALC II, no. 59; MNL OL, DF 255706.

¹⁷⁹ CB, dok. 173, str. 325-326.

ju županije, nemamo praktički spomene njihovih službenika do početka 15. stoljeća, odnosno vremena aktivnosti Ladislava Totha. Aktivnosti familijara i njihova brojnost povezani su uz djelovanje njihovog gospodara, te činjenicu da dolaze u donji dio županije, gdje se općenito više spore oko posjeda, a moguće i da su takvi rezultati zbog prevage postojećih izvora u korist južnog dijela. Praktički do samog kraja Žigmundove vladavine, Tothovi nisu ni trebali imati kaštelana na području Susedgrada, odnosno Stubice, što se u tom razdoblju mijenja pojačanom političkom aktivnošću samog Ladislava Totha, kako na području županije, tako i na području Kraljevstva u cjelini. Treba naglasiti kako se, u slučaju službenika koje tada imaju, pokazalo da ih pronalaze u raznim dijelovima županije, budući da je i samo težište njihovog interesa bilo usmjereno i na području gornjeg i donjeg dijela županije. Svi su doduše pripadnici nižeg kondicionalnog plemstva (moravečkog okruga, Turopolja). S time se može povezati i prostorna distribucija kod službenika Lipovečkih de Surdisa. Naime, oni jedva da se i spominju, a kada se javljaju u izvorima, radi se isključivo o onim pojedincima koji su bili povezani s njihovim posjedima u južnom dijelu Zagrebačke županije (Kostajnica i Komogovina) te istovremeno i u službi Tothova Susedgradskih.

Krčki su izrazito zanimljivi u pitanju prostorne distribucije svojih službenika, što ne čudi budući da su u svojim rukama imali golemo područje ne samo u Zagrebačkoj županiji, već i na području srednjovjekovne Hrvatske. U svim generacijama sa sobom dovode službenike s područja svojega starog teritorija, jednako kao što crpe ljudstvo s područja svoje šire interesne sfere, koja se može identificirati kao zapadni i rubni dio županije. Bevenjudi su pripadali sloju srednjeg plemstva koji su zahvaljujući osobnim službama pojedinih članova obitelji naglo odskočili na društvenoj ljestvici u županiji. Međutim, i sami su bili službenici Krčkih, a njihovu klijentelu jedva da možemo rekonstruirati. Ono što je dosad vidljivo jest da su u svojim utvrdama sami obnašali funkcije kaštelana, a u onome trenutku kada to nisu mogli, birali su kandidate s područja srednjovjekovne Hrvatske, dakle, njihovog starog kraja i područja interesa.

Prostorna distribucija službenika knezova Blagajskih praktički se ne može razraditi budući da je samo u nekoliko slučajeva moguće odrediti odakle su im potjecali službenici. Pretpostavljam da ovi koji se spominju samo putem odrednice prema ocu potječu iz redova njihovih službenika, odnosno plemića s područja Pounja i Donje Slavonije, gdje je bilo središte njihovih posjeda. Kako je već nekoliko puta naglašeno, budući da nisu bili aktivni za vrijeme Žigmundove vladavine, što je rezultiralo opadanjem njihove moći, jedva da se i spominju njihovi familijari.

Prostorna distribucija članova klijentele knezova Zrinskih po porijeklu pokazuje da se njihova mreža prostirala od područja srednjovjekovne Hrvatske do Požeške županije i Ugarske, a regrutirali su se u skladu s njihovim interesima. Pri tome je važno napomenuti da postoji bitna razlika u načinu stupanja u službu onih osoba koje su u toj klijenteli obnašale važnije položaje, uglavnom trajnog karaktera. Težište se nalazilo na sitnim plemićima iz zrinskog Pounja, jer su svi familijari knezo-

va Pavla i Petra bili porijeklom iz zrinske okolice. U slučaju osoba koje su za Zrinske obavljale različite zadatke na više ili manje privremenoj bazi vidljivo je da je njihov izbor ovisio o prirodi posla i smještaju imovine koja je u njemu bila predmetom pravnog posla, te su tako upravu pounjskih posjeda obavljali lokalni plemići, a onu bibrirskih tamošnji (dijelom i članovi njihovog roda).

Velikaška obitelj Töttös imala je izrazito raznoliku klijentelsku strukturu. Kod njih se javljaju neke funkcije unutar službi koje se ne javljaju kod ostalih velikaških obitelji u županiji. Isto tako, budući da su imali posjede na području Križevačke i Zagrebačke županije na području Slavonije te Kraljevstva, izvlače svoj ljudski potencijal iz tih područja. Naime, poput Albena i Celjskih, obnašali su brojne dužnosti na razini Kraljevstva. Na području Zagrebačke pak županije vidimo da su, kao i knezovi Zrinski, skloni plemićima iz Pounja. Na svome posjedu u Blinji imaju brojne službenike koji se brinu oko ekonomskog i fizičkog funkcioniranja samog posjeda.

Zaključno o grananju mreža i o problemu lojalnosti familijara

Treba se osvrnuti i na pitanje grananja mreže familijara prema nižim razinama. Tako se u istom sporu iz 1434. spominju familijari Vid od Fabijana te Matija od Mihovila od Lomnice, obojice kaštelana Stupnika Rudolfa Albena. Isto tako, spominju se i Ivan i Valentin, familijari Ladomera od Ladomerca i njegovog sina, ljudi Rudolfa Albena. Budući da je Gepew bio službenik Ivana Morovića, vidi se da mreža ne mora nužno biti takva da vrhovni gospodar mora biti s područja županije. Prilikom opisa neke pljačke, vidi se i da je Juraj, sin Stjepana od Čemernice, familijar Ladislava Töttösa, imao svoje ljude i familijare.¹⁸⁰

U literaturi se naglasilo pitanje prijelaza i dvostruke lojalnosti. Logično je da familijar duguje svome gospodaru lojalnost, koja može varirati od savjeta i pravnog zastupanja do fizičkog sukoba, pa zbog toga ne može istovremeno biti lojalan dvojici gospodara. S druge strane, bilo bi sasvim praktično imati zaštitu ne jednog već dvojice velikaša ako dolazite iz redova nižeg ili nižeg srednjeg plemstva. Međutim, u situacijama poput ratnih zbivanja, također se mogu pojaviti problemi. Imamo zabilježeno nekoliko slučajeva iz kojih je vidljivo da su tijekom Žigmundove vladavine plemići promijenili gospodara, odnosno da su prešli iz službe jednog u službu drugog velikaša, s time da su mu obojica prostorno prilično odgovarali. Plemići od Đurđenića ovdje prednjače. Oni se spominju kao familijari obitelji Töttös, jednako kao što se spominju i kao familijari knezova Zrinskih. Nije samo riječ da su se pojedini pripadnici obitelji opredijelili za različite gospodare iz svoje neposredne blizine, već znamo za pripadnike obitelji koji su promijenili lojalnosti. Praktički istovremeno znamo da se Stjepan, sin Petra iz Đurđenića, spominje kao familijar Töttösa, a Pavao, sin Jakova, spominje se kao familijar Zrinskih. Potonji je imao dvojicu sinova. Petar se spominje kao familijar Zrinskih, a Pavao kao familijar Töttösa. Nešto nakon smrti kralja Žigmunda Petar se spo-

¹⁸⁰ Zichy 12, dok. 79, str. 91-94. Datacija prema: ZsO 3, reg. 1471.

minje u nekom slučaju kao *homo regius* u korist Töttösa. Čini se da je u nekom trenutku promijenio gospodara, tim više jer mu je i brat bio službenik drugog gospodara. I za Petra zvanog Erdelj znamo da je promijenio lojanost i to u razdoblju od 1424. do 1429. godine. Prvotno je bio familijar Petra Zrinskog, da bi potom postao familijarom Ladislava, sina Ladislava Töttösa. Taj se prijelaz može direktno povezati uz zatočenje njegovog prvog gospodara, Zrinskog, po kralju Žigmundu, te ne čudi da je plemić promijenio lojalnost. Tim više jer se čini da je Petru Zrinskom došlo glave i to što je pravio probleme majci Ladislava Töttösa, čiji je suprug i otac Ladislav umro u osmanlijskom zatočeništvu, a svi su susjedi iskoristili tu situaciju da pljačkaju njihova imanja.

Literat Stjepan, sin Salamona od Halasa, služio je kao prokurator i Pavla Zrinskog i plemića iz Donje Jamnice. Budući da je riječ o zastupanju u pojedinim slučajevima koji nisu uvjetovali konflikt interesa, moguće je da ih je na stanovit način Zrinski savjetovao, jer su u oba slučaja imali zajedničkog protivnika – Stjepana Blagajskog. Kao *homo banalis* u dva različita slučaja spominje se Aleksandar, sin Andrije od Gore, s time da se 1397. navodi da radi u korist Pavla Zrinskog, a 1399. za Stjepana Blagajskog. Isto se tako spominje i familijar Ladislava Totha, točnije, Stjepan, sin Petra od Mikčevca, kao *homo regius* za sinove Ladislava Töttösa. Budući da je prvo bio *homo regius*, sasvim je moguće da mu je to uvjetovalo uspon na društvenoj ljestvici županije. Neki pak drugi plemići od Mikčevca bili su službenici knezova Zrinskih.

* * *

Pitanje rekonstrukcije mreže familijara kompleksno je jer odnosi između plemića i njihovih gospodara nisu bili tako jednoznačni niti jednostavni. Izvori, prostor i vremenski opseg ograničuju istraživanje te je za mnoga pitanja potrebno sagledati i razdoblje prije i poslije Žigmundove vladavine. Pripadnost velikaškim družinama utjecala je na društveni položaj pripadnika srednjeg i nižeg plemstva i njihovih obitelji. Pri tome oni nisu gubili svoj plemićki status niti druge vrste plemićke slobode koje su inače uživali, što je moglo dovoditi do sukoba s njima nadređenim velikašima. U najvećoj je mjeri, koliko se moglo vidjeti iz izvora, utjecaj teritorijalnog faktora bio važan za sklapanje klijentelskog odnosa. Isto tako, određena područja u kojima se nalazio veći broj pripadnika nižeg plemstva (poput moravečkog okruga ili Turopolja) bila su pogodan rezervoar za razne velikaške obitelji koje su iz njega mogle crpiti svoj ljudski potencijal. Sustav je isto tako pokazao da je riječ o piramidalnoj strukturi, gdje je baza široka, a na vrhu se nalazi kaštelan, ili u nedostatku njega (u slučajevima gdje su velikaši sami obnašali funkciju kaštelana) sam velikaš. Pod njima su se nalazili i neplemeniti ljudi, odnosno kmetovi i seljaci na posjedima (*homines, iobagiones, populi*), koji su obično sudjelovali u aktivnostima svojih zapovjednika. Oni svi sačinjavaju grupu koja je imala trajnu osnovu, unatoč činjenici da su mogli prelaziti drugim gospodarima. U praksi se vidjelo da su poneki plemići mijenjali gospodare, ali uvijek one u svojoj relativno neposrednoj blizini. Iz razvijenog sustava kaštelana te u nedostatku njega samih velikaša, i ljudi, familijara, pod njima vidi se da su tvrđi gradovi i u Žigmundovo doba osnova teritorijalne organizacije županije.

Suzana Miljan

***Familiaritas* and the Client System within the Noble Society of the
County of Zagreb during the Reign of Sigismund of Luxemburg
(1387-1437)**

Summary

Retainers and clients made up the human resources on which magnates relied when maintaining and administering their estates, in addition to performing political, military and judicial functions on the state level. The system was based on the custom that lesser nobles entered the service of the magnates, who then rewarded them for their services with direct pay or various different forms of protection and support. Belonging to a noble family influenced the social climbing of members of the middle and lesser noble strata and their families. The question that arises is whether territorial factors were determinative in sealing client relations with the magnates of the county or whether lesser nobles could enter the service of other magnates of the kingdom regardless of such factors. Retainers could perform many functions, from those of castellans to those of officials, judges and other servants (as can be found in sources under the Latin terms *castellanus*, *officialis*, *villicus*, *iudex*). Another question is whether the network of retainers was well developed, because in theory and in practice, the *familiares* might have had their own retainers on the lower level. Their relations could have had a permanent or a temporary basis. Under them were placed men, mostly tenant-peasants and other peasants on estates (*homines*, *iobagiones*, *populi*), who usually participated in the activities of their commanders. They were all part of the group of individuals united on a permanent basis, in spite of the fact that they could shift allegiances, at least in theory. Cases of individuals who changed lords several times during their lifetimes in the area of the county of Zagreb (always, however in their close vicinity) show that the network of retainers was a part of a complex system organised as a pyramid, where the base was wide, comprising many individuals, while at the top there was only one man (in the person of a castellan or a magnate himself).

Keywords: nobility, the Middle Ages, *familiaritas*, medieval Slavonia